

NÛREDDİN MAHMUD ZENGÎ'NİN BAŞARILARINDA TÛRKMENLERİN KATKISI

Abdulkadir TURAN*

Öz

456/1064'te Suriye'ye yerleşmeye başlayan Türkmenler, Halep yöresinden Filistin'in güneyine uzanan bir seyirle, 11. ve 12. yüzyıllarda Suriye'nin etkin bir topluluğu olarak öne çıkmışlardır. Suriye Selçuklu Sultanı Tutuş'un faaliyetlerinden ve Artukluların Kudüs'ü Mısır Fâtımî Devleti'ne terk etmesinden olumsuz etkilenen Suriye'deki Türkmen varlığı, Selçukluların Haçlı karşıtı faaliyetleriyle yeniden hareketlilik kazanmıştır. Bu süreçte Artukoğlu Necmeddin İlgâzî'nin hâkimiyetiyle Halep, bir Türkmen şehri hâline gelmiştir. 541/1146'da Musul Atabegi İmâdüddin Zengî, Caber Kalesi'nde katledilmiş; Musul Atabegliği'nin Suriye kısmı Halep ve çevresine Zengî'nin oğlu Nûreddin Mahmûd hükmetmeye başlamıştır. Henüz emirliğinin ilk döneminde Türkmenlerle yakınlık kuran Nûreddin Mahmûd Zengî, onları kendi askerî gücüne katıp hâkimiyet alanını düzenli olarak genişletmiştir. Nûreddin Mahmûd, Türkmenlerin desteğini alarak Urfa'nın Haçlılar tarafından ikinci kez istilasını engellemiştir. Urfa Haçlı Kontluğu, Dımaşk Atabegliği ve Mısır Fâtımî Devleti'nin inkırazı ile Antakya Haçlı Prinkepsliği'ne karşı mücadelesinde Türkmenler, istikrarlı bir şekilde Nûreddin Mahmûd'un yanında yer almışlardır. Nûreddin Mahmûd, büyük başarılarına onların katkısıyla ulaşmıştır. Kaynak tarama yöntemiyle hazırlanan makalemizde "Türkmen" veya "Türkmenler" adının kaynaklarda bizzat anıldığı vakalar üzerinden, 11. ve 12. yüzyıllarda Suriye'de Türkmen varlığı ve Türkmenlerin Nûreddin Mahmûd Zengî'nin başarılarına katkısı işlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Türkmenler, Suriye, Nûreddin Mahmûd Zengî, Zengiler, Yârûkî*

Abstract

Contribution of Turkomans in the Success of Nur ad-Din Mahmud

After killing of his father Imad ad-Din Zangi in the Caber Fortress in 541/1146, Nur ad-Din Mahmud Zangi started to rule in Aleppo and its surroundings in the Mosul-based Syrian section of Zangi Atabeg and had expanded his territory regularly thanks to communication with the Turkomans. Nur ad-Din Mahmud thanks to the experienced military contributions of Turkomans, had prevented the second invasion of Urfa by the Crusaders, ended Urfa Crusader Count, Damascus Atabeg as well as Egyptian Fatimid and reached great successes in the fight

* Sakarya Üniversitesi, Ortaçağ Tarihi Doktora Öğrencisi, Sakarya.

E-posta: abdulcadir.turan1@ogr.sakarya.edu.tr

(Makale Gönderim Tarihi: 10.02.2018 - Makale Kabul Tarihi: 13.04.2018)

against the Antakya crusader principality. In our article prepared by literature review method, the contribution of Turkomans to the success of Nur ad-Din Mahmoud was handled through the cases which referred the name of "Turkoman" or "Turkomans" in the sources.

Keywords: *Turkomans, Syria, Nur ad-Din Mahmoud, Zangis, Yârûki*

Giriş

Oğuz boyundan İslam'ı seçen topluluklar olarak Türkmenler¹, Halep'e hükmeden Mirdasoğulları'na mensup Arap yöneticilerin çekişmeleri bağlamında XI. yüzyılda Suriye'ye yerleşmeye başlamışlardır. XI. ve XII. yüzyıllarda Büyük Selçuklu Devleti'nin önce Fâtımîler, ardından Haçlılar karşısı faaliyetlerine katılan Türkmenler, o yüzyıllarda Suriye'deki askerî ve siyasî faaliyetlerde, vakaların gidişatını etkileyen bir unsur olarak belirmişlerdir.

Musul merkezli Zengî Atabegliği'nin kurucusu İmâdüddîn Zengî'nin katledilmesiyle (541/1146) Atabegliğin Halep şehri ve çevresine oğlu Nûreddîn Mahmûd Zengî (ö. 569/1174) hâkim olmuştur. Nûreddîn Mahmûd, Urfa Haçlı Kontluğu, Dımaşk Atabegliği, Mısır Fâtımî Devleti ve Suriye'de bağımsız birer hiyerarşiye sahip Müslüman kale idarelerini inkıza uğratmıştır. Bu devletlerin topraklarını ülkesine katan Nûreddîn Mahmûd, Fâtımî Halifeliğini yıkarak İslam dünyasındaki halifelik ikililiğine son vermiş; İran'ın Hemedan kentinden Libya'ya, Türkiye'nin Sivas kentinden Yemen'e uzanan ve sadece Haçlılarca bölünen bir hâkimiyet sahasına ulaşmıştır².

Nûreddîn Mahmûd Devri'nde (541-569/1146-1174) Suriye'de büyük bir Türkmen varlığı söz konusuydu. Nûreddîn Mahmûd, henüz emirliğinin ilk günlerinde Türkmenlerin desteğini kazanmış, yönetimi boyunca onların askerî yeteneğinden yararlanmıştı.

Devirle ilgili kaynak ve araştırmalara bakıldığında Türkmenlerin Nûreddîn Mahmûd'un başarılarındaki katkısı, devrin kronik müellifi İbnü'l-Kalânisi'de (ö. 555/1160) geniş yer bulmuştur. Bu katkı, sonraki tarih eserlerinde daha az yer tutmuş, modern araştırmalarda ise neredeyse atlanmıştır.

Dımaşk'ta yerleşik önemli bir Arap ailesine mensup olan İbnü'l-Kalânisi (ö. 555/1160), önce Dımaşk Atabegliği (Tuğteginliler), ardından Nûreddîn Mahmûd'un hizmetinde bulunmuştur. Hilâl b. el-Muhassin b. es-Sâbî (ö. 448/1056)'nin "*Târîhu Dımaşk*" adlı eserine zeyl olarak yazdığı "*Zeylü Târîhi Dımaşk*" adlı eseriyle bilinen tarihçi, Suriye sahasında, özellikle Dımaşk çevresinde yaşanan askerî, siyasî hatta önemli doğal vakaları titizlikle kaydetmiştir.

¹ "Türkmen" adının mahiyeti hakkında farklı görüşler bulunmakla birlikte (Kafesoğlu 2002, IV, s. 1001-1008; Banguoğlu 1959, s. 10) bu adın İslam'ı seçen Oğuzlar için kullanıldığı yaygın bir görüştür (Sümer 2012, XLI, s. 607-611; Dağ 2010, s. 6; Gelekçi 2004, s. 13-15).

² İbnü'l-Esîr 1963, s. 162; Kök 2007, XXXIII, s. 259-262.

İbnü'l-Kalânîsî, düzenli orduların hiyerarşisinde yer alan³, memlûk sınıfı içinde bulunan,⁴ şehirlerde yerleşik bir yaşama geçen⁵ veya devlet bürokrasisine yerleşmiş⁶ Türkler için “Türk” adını kullanmıştır. Aynı tarihçi, sürülerini otlatılabildikleri yerlerde, kendi düzenleri içinde yaşarken savaşın vuku bulduğu durumlarda yine kendi hiyerarşileri içinde yardıma çağrılan⁷ Türkler için ise “Türkmen” adını tercih etmiştir. Bu ayrımı eseri boyunca özenle sürdüren İbnü'l-Kalânîsî, Türkmenleri Nüreddîn Mahmûd öncesinde ve devrinde, hassa birliklerinin yanında, Haçlılara karşı savaşın en etkili unsuru olarak görmüştür. Ona göre akınlarda “*avını bekleyen aslanlar, kurbanları üzerine uçan şahinler gibi*”⁸ olan Türkmenler, kimi durumlarda ordunun komutası dışında hareket edip problemlere yol açsalar da⁹ “*cihat için yanıp tutuşan*”¹⁰, Haçlıların onların hücumları karşısında korkuya kapılıp baş edemeyeceklerini bildikleri¹¹ bir topluluktur.

İbnü'l-Kalânîsî'nin ölümünden sonra, Türkmenlerin yer aldıkları vakalar, Kâtip İmâd olarak bilinen Kâtip İmâdüddîn el-İsfahânî (ö. 597/1201), Dımaşk'a gelip Nüreddîn Mahmûd'un hizmetine girinceye kadar (564/1169) devrin bir tarihçi tanığının kayıtlarından yoksun kalmıştır. Türkmenlerin çalışmamız kapsamına giren faaliyetleri, Kâtip İmâd'ın “*el-Berku's-Şâmi*” adlı eserinin elde bulunan muhtasarı “*Sene'l-Berku's-Şâmi*”de sınırlı olarak anılmıştır. Kâtip İmâd'ın eserinin bütününde, söz konusu faaliyetler hakkında başka bilgilere ne kadar yer verdiği ise eserin ilgili bölümleri elde bulunmadığından saklı kalmıştır¹².

Devrin önemli tarihçilerinden İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233) Nüreddîn Mahmûd Devri'nde doğmuş (555/1160) olsa da yaşından ve çocukluğunda Suriye'de bulunmamasından dolayı devrin vakalarına bizzat tanıklık etmemiş;

³ Kalânîsî 1983, s. 250, s.283, s. 284, s. 407.

⁴ Kalânîsî 1983, s. 345.

⁵ Kalânîsî 1983, s. 230, s. 359.

⁶ Kalânîsî 1983, s. 265.

⁷ Kalânîsî 1983, s. 323, s. 339, s. 360.

⁸ Kalânîsî 1983, s. 319.

⁹ Kalânîsî 1983, s. 320.

¹⁰ Kalânîsî 1983, s. 92.

¹¹ Kalânîsî 1983, s. 340.

¹² Eserin konumuzu kapsamayan III. ve V. ciltleri dışındaki ciltleri günümüze ulaşmamıştır; *Sene'l-Berku's-Şâmi* adı altında el-Bündârî olarak bilinen Kıvâmüddîn Ebû İbrâhîm el-Feth b. Ali b. Muhammed el-Bündârî el-İsfahânî (ö. 634/1245) tarafından kaleme alınan muhtasarı ise Ramazan Şeşen tarafından 1967'de Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmuştur. Eser, 1971'de Beyrut'ta yayımlanmış; daha sonra (1979) Dr. Fethiye en-Nebravî tarafından da ayrıntılı bir tahkik tabii tutulmuş olup makalemizde bu tahkik esas alınmıştır.

yakınlarından devirle ilgili duyduklarını kaydetmiştir¹³. Türk asıllı tarihçi Sıbt İbnü'l-Cevzî (ö. 654/1256)¹⁴ ve Halep çevresindeki vakaların kaydında önemli bir yere sahip İbnü'l-Adîm (660/1262) de Türkmenlerle ilgili bilgileri kaynaklardan aktarmışlardır. Ancak bu tarihçiler, İbnü'l-Kalânîsi'nin bizzat "Türkmen" adı anılarak titizlikle tutulmuş kayıtlarının devamını getirmekte yetersiz kalmışlardır. Bu durum, İbnü'l-Kalânîsi'nin ölümünden sonra, Türkmenlerin Nûreddîn Mahmûd'un başarılarına katkısının anlaşılmasında bir problem oluşturmuştur. Buna rağmen söz konusu tarihçilerin verdiği ayrıntılar değerlendirildiğinde İbnü'l-Kalânîsi sonrasında da Türkmenlerin Nûreddîn Mahmûd'un başarılarındaki yeri için bir görüşe varmak mümkündür.

Nûreddîn Mahmûd Devri'yle ilgili Hıristiyan kaynaklarına gelince bu kaynaklar, genellikle "Türkmen" ve "Türk" ayrımı yapmamışlardır. Bu kaynaklar, Haçlılara karşı savaşan unsurları sadece "Türk" veya sadece "Müslüman" olarak anmışlardır. Modern dönemin Batılı araştırmacılarından Steven Runciman, "*Haçlı Seferleri Tarihi*"nde¹⁵ Türkmenlerin Nûreddîn Mahmûd'un zaferlerine katkısını bir iki vakada anmakla yetinmiştir. "*Nur Ad-Din: Un Grand Prince Musulman De Syrie Au Temps Des Croisades (511-569 H./1118-1174)*"¹⁶ adlı eseriyle Nûreddîn Mahmûd hakkında kapsamlı bir çalışma yapan Fransız araştırmacı Nikita Elisseeff de bu katkıyı bir başlık altında işlememiştir. "*Târîhu Zengiyyîn fi Musul ve bilâdi's-Şâm*"¹⁷ eserinin yazarı Muhammed Tokuş gibi Arap araştırmacılar da aynı tutumu sürdürmüşlerdir.

Türk araştırmacılarından Faruk Sümer ve Osman Turan'ın yanı sıra bilhassa Ali Sevim'in çalışmaları, Türkmenlerin Suriye'deki varlığı konusunda önemli verilere ulaşmamızı sağlamıştır. Ancak Ali Sevim'in çalışmaları da daha çok Selçuklu sahasıyla sınırlı kalmış, Nûreddîn Mahmûd Devri'ndeki ayrıntıları kapsamamıştır. Dolayısıyla Nûreddîn Mahmûd'un başarılarında Türkmenlerin katkısı, çalışılmayı gerektiren konular arasında kalmıştır.

Kaynak tarama yöntemiyle hazırlanan makalemizde Türkmenlerin Nûreddîn Mahmûd'un başarılarına katkısı işlenmiştir. Nûreddîn Mahmûd'un yükselişinin bütününde Türkmenlerin pay sahibi olduğu muhakkaktır. Ancak makalemizde, Türkmenlerin XI ve XII. yüzyıllarda Suriye'deki varlıkları

¹³ Musul Zengî Atabegliği'nin en önemli tarihçisi olan İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih* adlı genel tarihi ve *et-Târîhu'l-bâhir fi'd-devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevsil* adlı Zengîler Devleti Tarihi ile tanınmaktadır.

¹⁴ Bağdat tarihçisi Ebû'l-Farac İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201)'nin torunu olan Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zamân fi târihi'l-ayân* adlı kapsamlı genel tarihi ile bilinmiştir.

¹⁵ Runciman 2008.

¹⁶ Elisseeff 1967.

¹⁷ Tokuş 2010.

değerlendirildikten sonra konu daraltılarak “*Türkmen*” adının kaynaklarda Nüreddin Mahmûd ve naipleriyle birlikte anıldığı vakalarla yetinilmiştir. Makalemizde özellikle Urfa Haçlı Kontluğu, Dımaşk Atabegliği ve Mısır Fâtımî Devleti'nin inkızaza uğratılmasında Türkmenlerin katkısı değerlendirilmiştir.

1. Nüreddin Mahmûd'dan Önce Suriye'de Türkmen Varlığı

Halep tarihçisi Kemâlüddin İbnü'l-Adîm'e göre Suriye'de Türkmen varlığı, 456/1064'te Hârûn b. Hân Melikü't-Türk¹⁸ adlı bir Türk beyinin bin atlı ile birlikte Halep yöresine gelmesiyle başlamıştır. Karahanlı hükümdarlarından muhtemelen Tamgaç Hân'ın oğlu olan¹⁹ İbn Hân, babasıyla arasındaki bir sorundan dolayı Diyarbakır yöresindeki Mervânoğulları Beyliği topraklarına gelip yerleşmiştir. Bir süre Diyarbakır yöresinde kalan İbn Hân, Halep yöresine hâkim olan Arap Mirdâsoğulları arasındaki emirlik kavgasıyla ilgili olarak Eseddüvle Atiyye tarafından Halep'e çağırılmıştır. Ancak bir süre sonra Atiyye ve Halepliler, İbn Hân'ın Halep'te bulunmasından endişe duyup onun şehirden çıkmasını istemişlerdir. İbn Hân bunun üzerine, Halep'i terk etmiş; emrindeki askerlerle Antakya çevresinde Haçlılara karşı büyük bir zafer kazanmıştır. Bu vakadan sonra İbn Hân, Mirdâsoğulları'ndan Atiyye'nin muhalifi Mahmûd'un taraftarı olarak tekrar Halep yöresine gelmiştir. Mahmûd, Maarretünnu'mân'ı kendisine iktâ olarak verince İbn Hân, 458'de 17 Şevval Çarşamba günü (11 Eylül 1066) Maarretünnu'mân'a girmiştir²⁰. Bu durumda İbn Hân'ın bu iktâsıyla, Türkmenlerin Halep'in güneybatısına doğru Suriye içlerine açıldığı ifade edilebilir. Ancak Süheyl Zekkâr, kaynakları yorumlayarak İbn Hân'a bağlı Türkmenlerin Halep'e girmeden önce Trablus çevresine ulaşmış olma ihtimalinden söz etmiştir²¹.

¹⁸ İbnü'l-Adîm, İbn Han'ın adını önce sadece İbn Hân (İbnü'l-Adîm 1996, s.167), ardından İbn Hân et-Türkî (s.168) ve Hârûn b. Hân Melikü't-Türk (s.169) olarak vermiştir. İbnü'l-Adîm, yanında bulunan askerler için de ilkin Türk (s.167), daha sonra bazen Türk (s.169-170), bazen Türkmen (s.168-169) demiştir. Halep tarihçisi Azîmî (ö. 558/1163'ten sonra), adını sadece İbn Hân olarak yazmış, ilk faaliyetlerini 455/1163 yılı vakaları arasında vermiş, sonraki yıl kayıtlarında da faaliyetlerine değinmiştir (Azîmî 1984, s. 354). İbnü'l-Kalânîsî, İbn Hân'dan 456 (1063-1064) ve 457 (1064-1065) yılları olayları sırasında Emir İbn Hân et-Türkî diye söz etmiştir, onun Mirdâsoğulları arasında yaşanan çekişmelerle ilgili faaliyetlerini anlatmıştır (Kalânîsî 1983, s.155-156). Sibt İbnü'l-Cevzî ise onu İbn Hân et-Türkmanî olarak 457 (1064-1065) yılı vakaları arasında anmış, yanında 500 Oğuz'un bulunduğunu, Atiyye'nin onu Halep yakınlarındaki el-Hâzır semtine yerleştirdiğini ve her ay ona 11 bin altın vermeyi kararlaştırdığını belirtmiştir (İbnü'l-Cevzî 2011, s. 140).

¹⁹ Sevim 1997, XVI, s. 258.

²⁰ İbnü'l-Adîm 1996, s. 167-170; Sevim 1979, s. 365-380; Süheyl Zekkâr, Halep'e ilk giren İbn Hân ile Maaratünnu'mân'ı iktâ olarak alan İbn Hân'ın farklı olma ihtimalini öne sürmüştür (Zekkâr 1995, I, s. 123).

²¹ Zekkâr 1995, I, s. 126.

Suriye'ye büyük topluluklar hâlinde gelen ilk Türkmenlerin, Nâvekiyye Türkmenleri olduğu düşünülmektedir. Sıbt İbnü'l-Cevzî'ye göre Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'dan (ö. 465/1072) kaçan ve daima hareket hâlinde olan Nâvekiyye Türkmenleri 464/1071-1072'de Suriye'yi istila etmişlerdir. Fâtımî Emîri Emîrül-cüyûş Bedr'in kendilerine yakınlık göstermesi üzerine Suriye Araplarına karşı Bedr'e yardım eden Türkmenler, Araplara karşı verilen savaşı kazanarak göl kenarındaki Taberiyye'yi ele geçirdikten sonra Trablus'ta konaklamışlardır. Onlardan bir bölümü, Mirdâsoğulları'ndan Mahmûd'un çağrısı üzerine Halep'e geri dönmüştür. Diğerleri ise Belkâ'daki Na'man Kalesi'ne yönelmişler, burayı ele geçirerek bütün Suriye'ye hâkim olmuşlardır. Nâvekiyye Türkmenleri, buradan Remle'ye geçip, "*söylendiğine göre piyasaya 300 bin altın değerinde zeytin satmışlar*"²² ve tâbi oldukları Selçuklu Sultanlığı'nın hazinesine o yıl 30 bin altın ödemişlerdir.

Ali Sevim'e göre Nâvekiyye Türkmenleri, Sultan Alparslan'a isyan ederek ondan kaçan eniştesi (kız kardeşi Gevher Hatun'un kocası) Erbasan (Erbaşgan)'ın emrindeki Türkmenlerdir ve Afşin Bey'in kendilerini takip etmesiyle Erbasan ile beraberindekiler Bizans'a sığınmışlardır²³. Nâvekiyye Türkmenlerinin diğer bölümü ise 463/1071'de, Kurlu et-Türki²⁴, Atsız b. Uvak ile kardeşleri ve İbn Hân'ın kardeşlerinden birinin komutası altında, Mısır Fâtımî Halifeliği'nin yönetiminde bulunan Filistin'e geçip fetihlerde bulunmuşlardır. Böylece ilk kez Türkmenler, Filistin topraklarına girmişler²⁵; Kudüs'e 50 kilometre mesafedeki Remle'yi başkent edinerek Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi bir Türkmen Beyliği kurmuşlardır²⁶. Bir süre sonra Nâvekiyye Türkmenleri ile Fâtımî Halifesi'nin ilişkileri bozulmuştur. Bunun üzerine Türkmenler, Akka'yı bir süre kuşatmış, beyleri Karlu vefat edip kendileri de kaleyi fethetmekten umut kesince Mısır içinde ilerlemiş, Belbis'e kadar varmışlardır. Ancak Türkmenler, buraların kendileri ve hayvanları için elverişli olmadığını düşünüp Suriye'ye geri dönmüşlerdir²⁷. Karlu'dan sonra Nâvekiyye Türkmenlerinin başına geçen Atsız²⁸, beyliğin sınırlarını kuzeyde Halep'e, güneyde Mısır sınırlarına kadar genişletmiştir. Büyük Selçuklulardan Tutuş'un

²² İbnü'l-Cevzî 2011, s. 174.

²³ Sevim 1996, s. 789-792.

²⁴ İbnü'l-Cevzî, adını "Kızlı" olarak vermiştir (İbnü'l-Cevzî 2011, s. 180).

²⁵ İbnü'l-Adîm 1996, s. 181.

²⁶ Sevim 1996, s. 789-792.

²⁷ İbnü'l-Cevzî 2011, s. 180.

²⁸ Sevim 1996, s. 792. Kendisini Melikü'l-Muazzam olarak lakaplandıran Atsız, 468/1075-1076'da Halep'in güneyine hâkim olmuş, kardeşi Çavlı'yı buraya bey olarak bırakmıştır (İbnü'l-Adîm 1996, s. 190).

Suriye'ye gelmesiyle bu beylik, Büyük Selçuklu Sultanlığı'na tâbi Suriye Selçuklu Melikliği statüsüne kavuşmuştur.

Süheyl Zekkâr'a göre de muhtemelen İbn Hân'ın da kendilerine mensup olduğu ve tamamının onun devrinde Suriye'ye gelmiş olması ihtimal dâhilinde olan Nâvekiyye Türkmenleri, Suriye'ye büyük kitleler hâlinde gelen ilk Türkmenlerdir²⁹. Bu Türkmenlerin bir bölümü Atsız komutasında 459/1066-1067'de Fâtımîlere karşı Mısır'a yönelik yaptıkları akında katledilmiştir³⁰. Aynı akında Şöklü Bey'in komutasındaki 700 Türkmen atlısı ise Atsız ile uyuşmazlığa düşüp Fâtımîlere katılmıştır³¹. 470/1077'de Suriye'ye gelen³² Tutuş, Türkmen beylerine karşı katı davranmış, 471/1078-1079'da Halep çevresindeki Türkmenlerin başı Ahmed Şah, onun bu yöredeki faaliyetleri ile öldürülünce beye bağlı Türkmenler, korkuya kapılmışlardır. Bu süreçte Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah, Afşin Bey (b. Bekçi), Sanduk et-Türkî, Muhammed b. Dimlâç, İbn Tutu, İbn Berik ve diğer Türkmen beylerini Tutuş'un hizmetine vermiştir³³. Böylece Halep çevresinde Tutuş'un yanında büyük bir Türkmen topluluğu oluşmuştur³⁴. Ancak Türkmenler, kendilerini Tutuş'un yönetiminde güvende hissetmemişler; Atsız ve kardeşinin Tutuş tarafından öldürülmesinin³⁵ ardından önce Afşin Bey, sonra başka beylerin komutasında Suriye'den ayrılıp Anadolu'ya çekilmişlerdir³⁶. Atsız'ın yardım talebiyle bin civarında Türkmen süvarisi, Türkân et-Türkânî komutasında Horasan civarından Suriye'ye gelmişse de³⁷ Tutuş Devri'nde Suriye Türkmenlerinin sayısında ciddi bir azalma meydana gelmiş olmalıdır.

Tutuş'un faaliyetlerinden olumsuz etkilenen Suriye ve Filistin'deki Türkmen varlığı, Artukoğulları'nın Kudüs'ü Fâtımîlere teslim etmeleriyle (491/1098)³⁸ Güney Suriye ve Filistin'de tükenme noktasına varmıştır. Aynı devirde İç ve Kuzey Suriye'deki Türkmen varlığı da siyasi ve askeri aktiviteler açısından zayıflamıştır. Ancak Haçlıların İslam dünyasında görülmesiyle (490/1096-1097) Türkmenler, Anadolu'da olduğu gibi Suriye'de de onlara karşı yapılan savunma ve akınların önemli bir unsuru olarak belirmişlerdir. Bu devirde bir kez daha tarih kayıtlarında öne çıkmaya başlayan Suriye

²⁹ Zekkâr 1995, s. 126-128.

³⁰ Kalânîsî 1983, s. 176-181.

³¹ Sevim 1990, s. 42.

³² Kalânîsî 1983, s. 181; İbnü'l-Esîr, Tutuş'un Suriye'ye gelişini 471/1078-1079 yılı olayları arasında vermiştir (İbnü'l-Esîr 1978, VII, s. 418).

³³ İbnü'l-Adîm 1996, s. 195.

³⁴ İbnü'l-Esîr 1978, VIII, s. 418.

³⁵ Kalânîsî 1983, s. 183.

³⁶ İbnü'l-Adîm 1996, s.200-201; Sevim 1996, s. 31.

³⁷ İbnü'l-Adîm 1996, s. 197-198.

³⁸ Kalânîsî 1983, s. 220.

Türkmenleri, Dımaşk Atabegliği (Tuğteginliler)³⁹, Artuklular ve Zengîlerin komutasında veya doğrudan Selçuklu ordularına bağlı olarak Haçlılara karşı faaliyetlerde etkin gruplar hâlinde yer almışlardır.

Doğu Akdeniz'e yerleşerek istila ettikleri alanı Suriye içlerine doğru genişletmek isteyen Haçlılara karşı Türkmenler, Irak gibi buldukları bölgelerden gelip uçlarda iktâlar almışlar, sınır muhafızı görevini görmeye başlamışlardır⁴⁰. Suriye sahasında bu görevle uçlara yerleştirilen ilk Türkmen emîri İspehbed Sabar et-Türkmânî'dir. Sabar et-Türkmânî, Haçlı saldırılarının Suriye içlerine doğru yoğunlaştığı 500/1106-1107 yılında, maiyetindeki Türkmenlerle birlikte Dımaşk'a gelmiştir. Dımaşk Atabegi Tuğtegin, kendisine Haçlı tehdidi altında bulunan Vadî'l-Mûsa, Moab, Şerât, el-Cibâl ve Belkâ'yı iktâ olarak vermiştir⁴¹.

Sabar et-Türkmânî, Haçlılara karşı ilk mücadelesinde başarısız olup bilinmeyen bir sebeple Irak'a geri dönerken (501/1107-1108)⁴² Dımaşk çevresindeki Türkmenler, Dımaşk Atabegliği'ne bağlı olarak Haçlı karşıtı faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Dımaşk Atabegliği, Haçlı saldırılarını hissettiğinde veya Haçlılara yönelik bir akın planladığında sürülerini otlattıkları, şehirlere uzak mekânlarda bulunan Türkmenlere haber vermek üzere ulaklar görevlendirmiştir. O ulakların haber vermesiyle yurtluklarından hareket eden Türkmenler, Atabeglik topraklarının savunulmasında ve Haçlılara yönelik akınlarda Dımaşk Türkleriyle birlikte yer almışlardır⁴³.

Necmeddin İlgâzî b. Artuk'un, 511/1117'de Halep'e hâkim olmasıyla bu şehir, Haçlılara karşı savaşın önemli bir üssü haline gelmiştir. Şehir ve çevresinin Haçlılara karşı savunulmasında hep önemli bir yer tutan Türkmenler, "*Necmeddin İlgâzî'nin çok sayıda Türkmeni bu bölgeye yerleşirmesiyle*"⁴⁴, Halep çevresinin siyasî ve askerî faaliyetlerinde daha da önem kazanmışlardır⁴⁵. Bu süreçte Türkmenlerin bir kısmı da Dımaşk Atabegliği'nin sahasında, Atabegliğe bağlı olarak Haçlılara karşı akınlara katılmıştır. Daha büyük bir kısmı Halep çevresinde Necmeddin İlgâzî'nin komutasında bulunmuştur. Türkmenlerin başı olarak İlgâzî öne çıkmıştır. Nitekim 512/1118'de İlgâzî ile

³⁹ Suriye Selçuklu Sultanı Tutuş'un ölümünden sonra oğulları arasında yaşanan anlaşmazlıkla Suriye Selçuklu Devleti bölünmüş, Halep ve çevresi Halep Melikliği olarak Rıdvan'a, Dımaşk ve çevresi ise Dımaşk Melikliği olarak Dukak'a kalmıştır. Dukak'ın ölümünden (497/1104) sonra Dımaşk Melikliği'nin idaresi onun Atabegi Zâhirüddin Tuğtegin'e geçmiş, Dımaşk Melikliği, Dımaşk Atabegliği'ne evrilmiştir (Alptekin 1985, s. 8-9).

⁴⁰ Cahen 1940, s. 186.

⁴¹ Kalânîsî 1983, s. 254.

⁴² Alptekin 1985, s. 84.

⁴³ Kalânîsî 1983, s. 357-358.

⁴⁴ Cahen 2000, s. 295; Alptekin 1978, s. 78.

⁴⁵ İbnü'l-Adîm 1996, s. 267, 269-282; Azîmî 1984, s. 371-372; Abu'l-Farac 1950, II, s. 356.

Dımaşk Atabegi Tuğtegin anlaşıp birlikte bir kuvvet oluşturmak istediklerinde Türkmenlere “*cihada katılma*” çağrısı yapan ve “*birbirlerini haberdar ederek*” toplanmalarını isteyen İlgâzî'dir. Mardin yöresine gidip o yöredeki Türkmenleri toplayan da odur. İlgâzî, 513/1119'da Halep'e geri dönerken “*her yandan gelen*”, “*sayıları çok ve kuvvetleri gün gibi ortada*” olan, “*avını bekleyen aslanlar ve kurbanlarının üzerinde uçan şahinler*” gibi duran Türkmenlerin Haçlılara karşı savaşmak üzere bir araya geldiğini görmüştür⁴⁶. Bu kayıtlara göre söz konusu devirde Türkmen yoğunluğunun Dımaşk Atabegliği'ne bağlı İç ve Güney Suriye'den çok, İlgâzî'nin hâkimiyetindeki Kuzey Suriye'de bulunmuştur. Hatta İlgâzî ile birlikte Halep'in Suriye Türkmenlerinin başkenti hâline geldiğini ifade etmek mümkündür. Ancak Dımaşk Atabegliği'nin Türkmenler üzerindeki etkisi de devam etmiştir. İlgâzî'nin ölümünden üç yıl sonra (519/1126) Dımaşk Atabegi Tuğtegin, Türkmenleri Dımaşk çevresine gelen Haçlılara karşı toplanmaya çağırdığında “*cihat için yanıp tutuşan*” iki bin atlı Türkmen toplanabilmiştir⁴⁷.

Halep, 518/1125'te Irak Selçuklularının Musul valisi Aksungur el-Porsukî tarafından Artukoğulları'ndan alınmıştır⁴⁸. Bundan dolayı buradaki Türkmenlerin bir bölümü Güneydoğu Anadolu'ya çekilmiştir. Nüreddin Mahmûd'un babası İmâdüddin Zengî, 522/1128'de Halep'i aldığı⁴⁹ Güneydoğu Anadolu'daki Türkmenler, Artukluların itaatinde idiler. Söz konusu Türkmenler, Zengî'nin Güneydoğu Anadolu'ya müdahalesini engellemek için Artukluların yanında yer alıyorlardı⁵⁰. İç ve Güney Suriye'deki Türkmenler ise Dımaşk Atabegliği'yle bağlarını sürdürüyorlardı. 523/1129 yılında Dımaşk Atabegi Tâcü'l-Mulûk Börî, Haçlılara karşı Dımaşk Türkleri, Araplar ve Türkmenlerden bir orduyu teçhiz edip Hama askerlerine komuta eden Emîr Seyfû'd-Devle Savâr b. Aytekin'i yanlarına vererek onları Dımaşk'a doğru ilerleyen Haçlılara karşı akın için göndermiştir. Bu akında Haçlılar, ağır kayba uğramışlardır. İbnü'l-Kalânîsî, Türkmenlerin bu akından pek çok ganimet ve iftihar edilecek hil'atlarla yurtluklarına döndüğünü özellikle ifade etmiş; Haçlıların “*aşağılanmış*” olarak Dımaşk çevresinden uzaklaşıp bölgenin güvenliğe kavuşmasını Türkmenlerin akındaki rolüyle ilişkilendirmiştir⁵¹. Bir sonraki yıl Emîr Savâr, Börî'den kaçıp Zengî'ye sığınmıştır. Zengî, “*Haçlıların kalbine korku salan, işleri yürütmekte yetenekli, savaş konusunda basiret sahibi, cesur*” bu emîre çok sayıda iktâ verip onu Halep naibi tayin etmiş; kendisinin

⁴⁶ Kalânîsî 1983, s. 318-319.

⁴⁷ Kalânîsî 1983, s. 339.

⁴⁸ İbnü'l-Esîr 1978, IX, s. 229-230.

⁴⁹ Azîmî 1984, s. 381.

⁵⁰ İbnü'l-Esîr 1978; Alptekin 1978, s. 79.

⁵¹ Kalânîsî 1983, s. 358-360.

Suriye’de bulunmadığı durumlarda Haçlılarla mücadeleyi onun komutasına bırakmıştır⁵². Emîr Savâr’la birlikte Suriye’deki dengeler, Zengî lehine değişmiştir. Dımaşk ile Halep arasındaki bölge, Zengî’nin egemenliğine geçmiş; Dımaşk Atabegliği’nin etkinlik sahası daralmıştır⁵³.

İbnü’l-Kalânisi’nin kayıtları dikkate alındığında Zengî’nin Halep’te yer edinmesinden sonra Suriye Türkmenleri, *bağımsız hareket edenler*, *Dımaşk Atabegliği’ne bağlı kalmayı sürdürenler* ve *Emîr Savâr’ın komutasında hareket edenler* olarak üç grupta ele alınabilir. Bu çerçevede bir Türkmen grubu, 527/1132’de Halep çevresinde Zeredna hâkiminin komutasındaki Haçlılarla karşılaşmıştır⁵⁴. Birkaç ay sonra (527/1133) kalabalık bir Türkmen grubu da Trablus civarında Haçlılara karşı faaliyetlerde bulunmuştur⁵⁵. İbnü’l-Kalânisi, bu faaliyetleri Halep veya Dımaşk’la ilişkilendirmemiştir. İbnü’l-Esîr ise onların Güneydoğu Anadolu’dan Suriye’ye geçtiklerini yazmıştır⁵⁶. İbnü’l-Kalânisi’ye bakılırsa bu Türkmen grubu kendi başına hareket etmektedir. İbnü’l-Esîr’in Güneydoğu Anadolu vurgusu ise onların Artuklulara bağlı olduğunu işaret etmektedir. Öyle anlaşılıyor ki Türkmen gruplarının yerleşik yönetimlerle ilişkileri kimi zaman belirgin olmaktan uzaktır. Bir sonraki yıl (528/1134) Dımaşk Atabegi Börî, Türkmenleri Havran civarına gelen Haçlılara karşı yardıma çağırması, Türkmenler, bu çağrıya icabet etmişlerdir⁵⁷. 531/1137’de de Dımaşk Atabegliği’ne bağlı Emîr Bazvac, Türkmenleri toplayarak Trablus civarında Haçlılara karşı bir akın düzenlemiştir⁵⁸. Bu tarihten sonra II. Haçlı Seferi’nde (543/1148) Dımaşk’ın kuşatılmasına karşı, yardım çağrısına olumlu cevap vermek⁵⁹ ve Muînüddin Üner’in makalemizde değinilecek olan bir faaliyeti (544/1149)⁶⁰ dışarıda tutulduğunda Dımaşk Atabegliği ile Türkmenlerin ortak bir akını veya savunmasına rastlanmamaktadır. O devirde Türkmenlerin faaliyetleri Zengî’nin Halep naibi Emîr Savâr etrafında yoğunlaşmıştır. İbnü’l-Kalânisi, Emîr Savâr’ın 527/1133’te Tel Bâşir taraflarına bir akın düzenlediğini kaydetmiş;

⁵² İbnü’l-Adîm 1996, s. 303.

⁵³ Azîmî 1984, s. 382-383.

⁵⁴ Kalânisi 1983, s. 374.

⁵⁵ Kalânisi 1983, s. 380; Azîmî 1984, s.385; İbnü’l-Adîm, bu vakayı 526 yılı olayları arasında yazmıştır (İbnü’l-Adîm 1996, s. 308).

⁵⁶ İbnü’l-Esîr 1978, IX, s.271-272.

⁵⁷ Kalânisi 1983, s. 384; İbnü’l-Esîr 1978, IX, s. 273.

⁵⁸ Kalânisi 1983, s. 412.

⁵⁹ Kalânisi 1983, s. 464-465.

⁶⁰ Kalânisi 1983, s. 471-472.

Türkmenlerin bu akındaki yerinden söz etmemişse de⁶¹ Savâr'ın adını sonraki Haçlı karşıtı faaliyetlerde hep Türkmenlerle birlikte anmıştır.

Bu dönemde Zengî, Irak siyasetiyle meşgul olduğundan Emîr Savâr'ın yanına faaliyetlerine yetecek kadar asker verememiştir. Ama Zengî, çok sayıda Türkmeni Savâr'a bağlayarak onun Haçlı karşıtı faaliyetlerini sürdürmesini sağlamıştır. Savâr, Zengî'nin Irak siyasetiyle meşgul olup Halep ordusuna komuta edemediği durumlarda Halep ordusuna komuta etmiş, Türkmenleri yanına alarak Haçlıların istilasındaki topraklara akınlar düzenlemiştir⁶². Nitekim Zengî, 530/1136'da Irak siyasetiyle meşgul iken⁶³ Savâr'ın Türkmenlerle birlikte, Haçlı topraklarına düzenlediği akın, İbnü'l-Kalânisi'nin takdirini kazanmıştır⁶⁴. 534/1140'ta Halep'in güneybatısında Akdeniz sahiline yakın Banyas çevresindeki bir akın için ise bizzat Zengî, Türkmenleri yardıma çağırmıştır⁶⁵. 539/1140'ta da Zengî, Urfa'nın fethine katılmaları için Türkmenlere mektupla haber göndermiş, "*cihat görevlerini yerine getirme*" çağrısında bulunmuştur. Türkmenlerden kalabalık bir grup, bu çağrıya uyarak Urfa önlerine gelince Urfa'nın dört yandan kuşatılması mümkün olmuştur⁶⁶. Aynı yılın Ramazan ayında Haçlıların kalelerinden çıkarak Urfa'ya doğru yol aldıkları duyulmuştur. Zengî, yine Türkmenler ve toplama gruplardan oluşan bir birliği onların üzerine göndermiştir. Haçlılar, bunu haber aldıklarında geri dönmelerine rağmen bu birliğin saldırısından kurtulamayarak kayıp vermişlerdir⁶⁷.

Zengî, Suriye'deki Türkmenlerden yararlanmakla yetinmemiş; Irak sahasındaki Eyvaniye Türkmenlerini emirleri Yârûk'la birlikte Halep yöresinde Haçlı sınırına yerleştirmiştir⁶⁸. Halep demografisi onun bu faaliyetleri ile

⁶¹ Kalânisi 1983, s. 384; Azîmî 1984, s.385; İbnü'l-Adîm, bu vakayı 526 yılı olayları arasında işlemiştir (İbnü'l-Adîm 1996, s. 308).

⁶² Runciman 2008, II, s.160; Alptekin 1978, s. 51-52, 56, 62-63.

⁶³ Şahin 2015, s. 125; Alptekin 1978, s. 56.

⁶⁴ Kalânisi 1983, s. 402-403; İbnü'l-Esir de bu vakayı aktarmıştır (İbnü'l-Esir 1978, IX, s. 291). Savâr, 536/1141-1142'de Türkmenlerle birlikte Antakya taraflarına bir akın düzenlemiştir (İbnü'l-Adîm 1996, s. 323). İbnü'l-Esir'in Türkmenleri anmadan kısaca kaydettiği (İbnü'l-Esir 1978, IX, s. 325) söz konusu akın, İbnü'l-Kalânisi'nin kayıtlarında yer almamıştır.

⁶⁵ Kalânisi 1983, s. 428; aynı yıl Haçlılar, Türkmenlerin kendilerine yönelik faaliyetleri için Zengî'ye elçi göndermişlerdir; elçi, Zengî'nin yanından dönerken Türkmenler tarafından öldürülmüş; bunun üzerine Halep çevresine gelen Haçlılar çok sayıda Türkmen ve Arabî esir almışlardır (İbnü'l-Adîm 1996, s. 322).

⁶⁶ Kalânisi 1983, s. 436; İbnü'l-Adîm de Zengî'nin Türkmenleri Urfa'nın fethi için çağırıldığını ve onlardan büyük bir topluluğun toplandığını yazmıştır (İbnü'l-Adîm 1996, s. 324).

⁶⁷ Kalânisi 1983, s. 438.

⁶⁸ İbnü'l-Esir 1963, s. 80; Turan 2009, s. 258-259; İbn Şeddâd, Yârûk'un vefat tarihini Muharrem 564/Ekim-Kasım 1168 olarak vermiştir (İbn Şeddâd 1994, s. 79). İbn Hallikân, Emir Yârûk'tan Yârûk b. Arslan el-Türkmânî şeklinde söz etmiş, kendisinin Yârûkî Türkmenlerinin reisi olarak

Türkmenlerden yana değişmiştir. Yıvalar boyuna mensup ve daha önce Erbil-Şehrizûr bölgesine yerleşik bu Türkmenler, Zengî'nin katlinden sonra Nûreddîn Mahmûd'un yanında yer almışlardır⁶⁹.

2. Nûreddîn Mahmûd ve Türkmenler

İmâdüddin Zengî 541/1146'da Caber Kalesi'nde katledilince onun büyük oğlu Seyfeddin Gazi (ö. 544/1149), Atabeg unvanını almış, Atabegliğin başkenti Musul ile birlikte Fırat'ın batısında kalan büyük kısmına hâkim olmuştur. Esedüddin Şîrkûh (ö. 564/1169) başta olmak üzere Suriye'deki Zengî emirlerinin desteğini kazanan diğer oğlu Nûreddîn Mahmûd'a ise Halep ve çevresi kalmıştır⁷⁰.

Zengî'nin ölümünden sonra devletin parçalanacağını düşünerek katledilmesine sevinen düşmanları⁷¹ ülkesinin kendilerine yakın şehirlerini ele geçirmek için harekete geçmişlerdir. Bu bağlamda Atabegliğin Suriye kısmı Haçlıların ve Dımaşk Atabegliği'nin saldırılarına maruz kalmıştır. Halep, Atabegliğin Suriye kısmı merkezi olarak alınıp yön tayini yapıldığında, batıda Antakya Prinkepsi Raymond, Hama ve Halep çevresine; kuzeyde Urfa Kontluğu'nun kalıntılarına hükmeden II. Joscelin şehirdeki Ermenilerin çağrısı üzerine Urfa'ya yönelmiş, güneyde Dımaşk Atabegliği, Ba'lebek'i ele geçirmiş, Hama ve Humus'u kendisine bağlamıştır⁷². Nûreddîn Mahmûd, bu saldırılar karşısında Suriye'de yerleşik farklı etnik unsurların yanında Türkmenlerin de desteğini almıştır. Genç emîr, Zengî Atabegliği'nin Suriye'deki belli sayıdaki askerine Türkmenleri katınca saldırıları engelleyen ve akınlarda sonuç alabilen bir orduya sahip olabilmıştır⁷³.

Halep'in dışında, kible tarafında Kuveyk Nehri üzerinde bir yerleşim bina ettiğini, buranın kendi (İbn Hallikân) döneminde el-Yârûkîyye olarak anıldığını belirtmiştir (İbn Hallikân 1978, VI, s. 117). Zehebî'de de onu aynı adla anmıştır (Zehebî 1990, XXXIX, s. 215). Yârûk'un oğlu Bedrüddîn Doldrûm el-Yârûkî ise Eyyübîlerin önemli emirleri arasındadır. Tel Bâşir ve Tel Halid'i yönetip 611/1214-1215'te vefat eden (Zehebî 1990, XLIV, s. 68-69) Bedrüddîn, Hittin Savaşı'nda (583/1191) Halep ve güneyinin askerlerine komutanlık etmiştir (Ebû Şâme 2002, III, s. 178).

⁶⁹ Sümer 1972, s. 134, s.365.

⁷⁰ Kalânîsî 1983, s. 444-448.

⁷¹ Runciman 2008, II, s. 197.

⁷² Kalânîsî 1983, s. 449-450; İbnü'l-Esir 1963, s. 86-87; Ebû Şâme 2002, I, s. 195; İbnü'l-Esir 1978, s. 345; Abu'l-Farac 1950, II, s. 383

⁷³ *A History of the Crusades* 1969, I, s. 514.

2. 1. Urfa Haçlı Kontluğu'nun İnkırazı ve Türkmenler

Nüreddin Mahmûd, Antakya Prinkepsi Raymond'un saldırılarını Şirkûh'un komutasında gönderdiği bir birlikle savmış⁷⁴; Ba'lebek'le ilgili saldırıya karşı tepkisiz kalmış; Urfa'nın Haçlılar tarafından ikinci kez istilasının engellenmesi üzerinde yoğunlaşmıştır.

Eski Urfa Kontu II. Joscelin, Urfa'nın Zengî tarafından alınmasından sonra kuzey yönünden Halep'e iki günlük mesafede, demografik bakımdan Ermeni ağırlıklı, geniş ve korunaklı bir kaleye sahip⁷⁵ Tel Bâşir'e yerleşmiştir. Hâkimiyetini orada genişletmeye çalışan Joscelin, Râvendân, Sûmeysat, Ayntâb, Dülûk, A'zaz, Tel Halid ve Birre (Birecik)'yi elinde bulundurup "Urfa Kontu" unvanını kullanmayı sürdürmüştür. Kuzeyde Maraş senyörlüğünü elinde bulduran Maraş ve Keysun hâkimi *Baudouin de Mares* de ona tabi olmuştur⁷⁶.

II. Joscelin, Baudouin de Mares ile birlikte, Zengi'nin katlinden kırk gün sonra, Ayntâb'da Haçlıları toplayıp baskın yapmak için Urfa'ya doğru yola çıkmıştır⁷⁷. Fırat'ın doğusunda kalan Urfa'nın Halep ve Musul için statüsü belirsizdi. Bu belirsizlik içinde şehirdeki Müslüman Türk garnizonu hem Halep hem Musul'dan yardım talep etmiştir⁷⁸.

Nüreddin Mahmûd, Urfa Müslüman Türk garnizonuna kendisinin en kısa zamanda ulaşacağını haber vererek şehrin savunulması için tedbir alınmasını emretmiştir. Garnizon, yerli Hıristiyanlara karşı kendisini güvene almak için elli civarındaki yerli Hıristiyanı rehin alıp kaleye çekilmişken, II. Joscelin, 19 Cemâziyelevvel 541/27 Ekim 1146'da Urfa'nın şehir suru kapısına ulaşmıştır⁷⁹.

Haçlılar, II. Joscelin'in isyana ikna ettiği, şehrin çoğunu oluşturan Ermenilerin yardımıyla kulelere çıkmış, sonraki gün şehrin kapısı açılmış, II. Joscelin şehre girmiştir⁸⁰. Ancak II. Joscelin, yerli Süryanî metropolitenin de desteğini alarak altı gün uğraşmasına rağmen Müslüman Türk garnizonun elindeki iç kaleye girememiştir⁸¹. Haçlılar, bu süreçte Hıristiyan-Müslüman farkı gözetmeden her evi yağmalamışlardır. Şehirde Haçlılarla baş edemeyen Müslüman halkın bir bölümü kaleye sığınırken bir bölümü geceleri surlardan ip sarkıtarak kaçıp Harran'a gitmiştir. Ama çok sayıda Müslüman da şehir ve

⁷⁴ Ebû Şâme 2002, I, s. 194; Abu'l-Farac 1950, II, s. 383; Stevenson 1907, s. 156.

⁷⁵ Yâkût 1977, II, s. 40.

⁷⁶ İbnü'l-Esîr 1963, s. 102-103; Demirkent 1994, II, s. 152; Tokuş 2010, s. 276.

⁷⁷ Tritton ve Gibb 1993, s. 292; Süryanî Mihael 1995, V, s. 177.

⁷⁸ İbnü'l-Esîr 1978, IX, s. 342.

⁷⁹ Tritton ve Gibb 1993, s. 293; Süryanî Mihael 1995, V, s. 292-293.

⁸⁰ İbnü'l-Esîr 1978, IX, s. 342; İbnü'l-Adîm 1996, s. 329; İbn Vâsıl 1953, I, s. 110.

⁸¹ Tritton ve Gibb 1993, s. 293; Papaz Grigor'a göre Joscelin şehirde beş gün kalmıştır (Urfalı Meteos 1962, s. 299); Abu'l-Farac 1950, II, s. 383.

çevresinde yerleşik Hıristiyanların yardımıyla şehre giren Haçlılar tarafından katledilmiştir.⁸²

Nüreddin Mahmûd, II. Joscelin'in Urfa'ya yönelik saldırısını haber alır almaz Savâr'ın komutasında öncü birlikler göndermiştir. Kendisi de aralarında Emîr Yârûk'un da bulunduğu Türkmenlerle birlikte on bin kişilik bir atlı grubuyla "gece gündüz yol alarak, atların yorgunluktan yol kenarına düştüğü bir hızla" Urfa önlerine ulaşmıştır⁸³. II. Joscelin komutasındaki Haçlılar, Halep'ten gelen Türk birlikleri ile farklı boylara mensup Türkmenlerin büyük gruplar hâlinde Urfa çevresine ulaştığını cumartesi günü haber almışlardır. Türk ordusuna karşı koymaktan korkan Haçlılar, bunun üzerine şehri terk etmeye karar vermişlerdir. Haçlıların atlıları, geceleyin izdiham hâlinde şehirden kaçmışlardır⁸⁴. Piyadeleri de bir kısım ahali ile birlikte harap bir kaleye sığınmışlardır. Şehirdeki çarpışmalarda Ermeni ve Süryanilerden oluşan çok sayıda yerli Hıristiyan öldürülmüştür. Urfa'yı terk eden II. Joscelin, Baudouin ile birlikte geceleyin bir süre yol aldıktan sonra 26 Cemâziyelevvel/3 Kasım'da, meskûnlarının çoğu Ermenilerden oluşan Fırat kıyısındaki Sûmeysât'a doğru kaçmıştır. II. Joscelin, yaralı olarak Sûmeysât'a ulaşmayı başarırken Maraş ve Keysun hâkimi Baudouin öldürülmüştür. Ancak Müslümanlar tarafından tanınmadığı için kimliği teşhis edilememiştir⁸⁵.

Nüreddin Mahmûd, Urfa'da babasının icra ettiğinden daha sert bir uygulamaya gitmiştir: Zengî, şehrin sadece iki gün yağmalanmasına izin vermiş iken⁸⁶ Nüreddin Mahmûd bu konuda sınır koymamış⁸⁷; isyana katılanları cezalandırmış, kılıçtan geçirerek veya esir ederek Urfa'da çok az sayıda Hıristiyan bırakmıştır⁸⁸. Bazı Hıristiyan kaynakları, şehirde öldürülenlerin ve esir edilenlerin sayısını on binlerle ifade etmişlerdir⁸⁹. Sayı ne olursa olsun, Nüreddin Mahmûd'un Urfa'da Türkmenlerin desteğiyle gerçekleşen ilk

⁸² Kalânîsî 1983, s. 450; İbn Kâdî Şühbe, vr.87.

⁸³ Elisseeff 1967, II, s. 397; Kalânîsî 1983, s. 450.

⁸⁴ Tritton ve Gibb 1993, s. 294; Süryanî Mihael 1995, V, s. 177; İbnü'l-Esir 1978, IX, s. 342.

⁸⁵ Abu'l-Farac 1950, II, s. 384; Urfalı Mateos 1962, s. 299; Tritton ve Gibb 1993, s. 296-297; Süryanî Mihael, 1995, V, s. 177-178; şehirde katl vakasının çokluğuna katılan Elisseeff, II. Joscelin'in, Ermenilere karşı bir intikama yol açmamak için şehri terk ettiğini, onunla birlikte şehirden kaçan Haçlıların ise bir Türkmen grubu tarafından öldürüldüğünü yazar (Elisseeff 1967, II, s. 398).

⁸⁶ Şahin 2015, s. 132.

⁸⁷ Süryanî Mihael 1995, V, s. 178; Tritton ve Gibb 1993, s. 297.

⁸⁸ Kalânîsî 1983, s. 450. İbnü'l-Esir, "Şehir halkını esir aldı ve şehri onlardan boşalttı. Urfa'da çok azı dışında Hıristiyan kalmadı" demiştir (İbnü'l-Esir 1978, IX, s. 342; İbnü'l-Esir 1963, s. 86-87). İbnü'l-Esir'in bu ifadesi sonraki Müslüman tarihçiler tarafından da aktarılmıştır: İbnü'l-Adîm 1996, s. 328; İbn Vâsıl 1953, I, s. 111; İbn Haldûn 2000, V, s. 280; Nüveyrî 2004, XXVII, s. 108.

⁸⁹ Süryanî Mihael 1995, V, s. 177-179; Abu'l-Farac 1950, II, s. 384.

icraatları, Urfa'nın demografisinde değişime yol açmış⁹⁰ ve Urfa, bu icraatlarla Müslüman şehri hâline gelmiştir.

Musul ordusu, Nüreddîn Mahmûd'un şehre hâkim olmasından sonra Urfa'ya ulaşmıştır. Nüreddîn Mahmûd, ganimetleri Musul ordusuyla paylaşmıştır. Musul idaresi de Urfa'nın Nüreddîn Mahmûd'un hâkimiyetinde kalmasına göz yummuştur⁹¹.

Nüreddîn Mahmûd, babası Zengî'nin katlinden sonra başsız kalıp bazı asayiş problemlerine yol açan⁹² Türkmenleri toparlayarak elde ettiği Urfa başarısı ile Haçlılara ağır bir darbe vurmuş; yerli Hıristiyanlarla Haçlılar arasındaki güveni tahrip etmiştir. Bu zaferle Atabegliğin Musul idaresi karşısında da hâkimiyet sahasını büyüten Nüreddîn Mahmûd, Fırat'ın doğusunda kale sahibi olmuş; Urfa yöresinde Müslümanlar lehine demografik bir değişim gerçekleştirmiş; Halep'in kuzeyi ile Güneydoğu Anadolu arasındaki bölgeyi Müslümanlar açısından daha güvenilir hâle getirmiştir. Nüreddîn Mahmûd, bu fethi gerçekleştiren askerî gücüyle Suriye'de kalıcı olduğunu ortaya koymuş, devletleşme yönünde önemli bir mesafe kat etmiştir.

II. Joscelin, II. Haçlı Seferi kapsamında 26 Şevval 542/19 Mart 1148'de Antakya'ya varan Fransız Kralı VII. Louis'nin Urfa'nın kendisi için alınmasına yardımcı olacağını ummuştur. Ancak Louis, Nüreddîn Mahmûd'un topraklarına yönelik herhangi bir saldırıda bulunmadan Kudüs'e gitmiştir⁹³. Filistin'e Nisan 1148'de ulaşan Alman Kralı Konrad ve Louis, 4 Safer 543/24 Haziran 1148'de Akka'da bir toplantı düzenlemişlerdir. Antakya, Trablus ve eski Urfa Kontluğu Haçlılarının Nüreddîn Mahmûd'un akımlarından endişe duyarak katılmadıkları bu toplantıda da Nüreddîn Mahmûd'a yönelik saldırı kararı çıkmamıştır. Haçlılar, Dımaşk'a saldırmaya karar vermişlerdir⁹⁴.

Haçlıların Dımaşk'a yönelmesi üzerine, Dımaşk Atabegliği'nin işlerini yürüten Vezir Muînüddîn Üner, Türkmenlerden⁹⁵ ve Musul Atabegi Seyfeddin Gazi'den yardım talep etmiştir. Seyfeddin Gazi, kardeşi Nüreddîn Mahmûd'u

⁹⁰ Demirkent 1994, II, s. 153-154.

⁹¹ İbnü'l-Esir 1978, IX, s.342; İbnü'l-Ezrâk, diğer kaynaklardan farklı olarak Urfa ikinci kez Haçlı istilasına geçmesinin engellenmesi başarısını sadece, Cizre'yi teslim almak üzere yörede bulunan Musul ordusu komutanı İzzeddin ed-Dübeysî, Menbic hâkimi Hassân el-Menbicî ve Türkmenlerle ilişkilendirmiştir. "*İzzeddin ed-Dübeysî, Hassân el-Menbicî ve Türkmenlerden bir topluluk oraya geldiler, şehri yağmalayıp fethettiler, pek çok halkı öldürdüler, kendilerinden bir topluluğu da Urfa'ya yerleştirdiler*" diyen İbnü'l-Ezrâk, Urfa'nın neden onlar tarafından alındığı hâlde ve Fırat'ın doğusunda kalmasına rağmen Nüreddîn Mahmûd'a bırakıldığını açıklayamamıştır (İbnü'l-Ezrâk 1992, s. 82).

⁹² Kalânîsî 1983, s. 447.

⁹³ William of Tyre 1943, II, s. 180-181; Altan 2003, s. 98-101.

⁹⁴ William of Tyre 1943, II, s. 182, 183; Altan 2003, s. 104-106; Stevenson 1907, s. 160.

⁹⁵ Kalânîsî 1983, s. 464.

da yanına alarak Dımaşk yakınlarına gelmiştir⁹⁶. Türkmenlerin ve Türk gazilerin Dımaşk çevresine gelmesiyle kuşatmanın seyri değişmiş, Dımaşk Atabegliği, yardımına ulaşan bu çoklu yapıdan aldığı güçle, Dımaşk'ın Haçlılarca istilasının önüne geçebilmiştir⁹⁷.

II. Haçlı Seferi'nden sonra Nüreddin Mahmûd, önce Antakya Prinkepsliği ile uğraşmıştır. Nüreddin Mahmûd, 544/1149'da Türkmenlerin de kendisine katılmasıyla altı bin kişilik atlı bir birlikle Antakya Prinkepsliği'ne bir akın düzenlemiştir. Bu akında Antakya Prinkepsliği'nin ordusunun tamamına yakını ile birlikte Prinkeps Raymond da öldürülmüştür⁹⁸. II. Joscelin'in damadı Maraş hâkimi Renaud⁹⁹ ve Haşhaşi İsmailî Reisi Ali b. Vefa¹⁰⁰ öldürülenler arasındadır. Nüreddin Mahmûd, bu süreçte II. Joscelin'le uğraşmamış veya "*muahede hâlinde bulunmuştur*"¹⁰¹. Ancak İbnü'l-Esîr'in kayıtlarına göre 544/1149'da Halep'in kuzeyine yöneldiğinde, II. Joscelin'le karşılaşmış, ikisi arasında yaşanan çarpışmada, Nüreddin Mahmûd yenilmiş, silâhdârı esir edilmiş, pek çok silahına da el konmuştur. II. Joscelin, silâhdârı ve silahları, Nüreddin Mahmûd'un kızı Selcuka Hanımla evli olduğu¹⁰² Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mesud'a "*Bunlar, senin damadına aittir, bundan sonra başkası da gelecektir*" sözleriyle yollamıştır¹⁰³. "*Nüreddin Mahmûd, üzerine varması durumunda Joscelin'in kalelerine sığınacağı için ele geçirilemeyeceğini biliyordu.*" Bundan dolayı II. Joscelin'le uğraşmayı Türkmenlere bırakmış, II. Joscelin'in yakalanması için Türkmenlerin emirlerine büyük bir mükâfat vaat etmiş; peşine Türkmen casuslar takarak o casuslardan onu ölü veya sağ olarak kendisine getirmelerini istemiştir¹⁰⁴.

II. Joscelin, tarih eserlerindeki kayıtlara göre Muharrem 545/Mayıs 1150'de iki yüz atıyla birlikte, tarihçilerce farklı gerekçelere dayandırılan¹⁰⁵

⁹⁶ İbnü'l-Esîr 1978, IX, s. 353; İbnü'l-Esîr 1963, s. 89.

⁹⁷ Elisseeff 1967, II, s. 420. İbnü'l-Esîr 1978, IX, s. 354; İbn Vâsıl 1953, I, s. 113.

⁹⁸ Kalânîsî 1983, s. 473-474, Elisseeff 1967, II, s. 431.

⁹⁹ William of Tyre 1943, II, s. 198; Runciman 2008, II, s. 273.

¹⁰⁰ Tritton ve Gibb 1993, s. 300.

¹⁰¹ Süryani Mihael 1995, V, s. 201; Urfalı Mateos 1962, s. 319.

¹⁰² Kesik 2003, s. 102; Abu'l-Farac, bu evliliği Joscelin'in esir düşmesinden sonraki olaylar arasında kaydeder (Abu'l-Farac 1950, II, s. 388) ki Runciman da bu kayda itibar etmiştir (Runciman 2008, II, s. 276).

¹⁰³ İbnü'l-Kalânîsî'nin yer verdiği bu olayı İbnü'l-Esîr, *Atâbekiyye*'de tarih vermeden anlatmış (İbnü'l-Esîr 1963, s. 101-102); *el-Kâmil*'de ise 546 yılı olayları arasında vermiştir (İbnü'l-Esîr 1978, IX, s. 369). İbnü'l-Adîm de kaynak belirtmeden bu kayda yer vermiştir (İbnü'l-Adîm 1996, s. 335).

¹⁰⁴ İbnü'l-Esîr 1963, s. 102; İbnü'l-Esîr 1978, IX, s. 369; İbnü'l-Adîm 1996, s. 369.

¹⁰⁵ Abu'l-Farac, bir gemiyi karşılamak üzere gittiğini yazmıştır (Abu'l-Farac 1950, II, s. 387. İbnü'l-Esîr ise Antakya seyahatinden hiç söz etmemiş, Joscelin'in av için dışarı çıkmışken yakalandığını iddia etmiştir (İbnü'l-Esîr 1978, IX, s. 353, İbnü'l-Esîr 1963, s. 89).

Antakya seyahati sırasında -Kilis'in güneyindeki- A'zaz yakınlarında az sayıdaki bir Türkmen birliği tarafından yakalanmıştır. Türkmenler, başta onu tanımamış ve para karşılığında serbest bırakmaya razı olmuşlardır. Ancak bir Yahudi¹⁰⁶ veya Ermeni¹⁰⁷, yakaladıkları kişinin Joscelin olduğunu onlara söylemiştir. Nüreddin Mahmûd, Humus'ta iken vuku bulan bu olay onun Halep'teki naibi Mecdüddin Ebû Bekir İbnü'd-Dâye'ye ulaşınca Türkmenler para ve mal verilerek onu teslimine ikna edilmiş; II. Joscelin, Halep'e getirilip gözlerine mil çekilerek hapsedilmiştir¹⁰⁸.

"*Haçlıların en cesur, en güçlü ve önemli görüş sahibi şahsiyeti*"¹⁰⁹ olarak kabul edilen II. Joscelin'in Türkmenler tarafından esir alınmasıyla Antakya Prinkepsliği'nin ardından Urfa Kontluğu da başsız kalmıştır. Tel Bâşir'deki Haçlılar, II. Joscelin'in yerine henüz bir çocuk olan oğlunu kont olarak tayin edip ona III. Joscelin demişlerse de¹¹⁰ kontluğa III. Joscelin'in yanında iki kızı da bulunan II. Joscelin'in dul karısı Beatrice hükmetmiştir¹¹¹.

Nüreddin Mahmûd, Rabiülevvel 545/Haziran-Temmuz 1150'de II. Joscelin'in esir edilmesiyle oluşan ortamı değerlendirmek için kuzeye yönelmiş, A'zaz'ın üzerine varmış, kaleyi amanla teslim alıp Halep'e zaferle dönmüş, Recep (Ekim-Kasım) ayında da Tel Bâşir yakınlarında tekrar Haçlılara saldırarak onlardan çok sayıda kişiyi öldürmüş veya esir almış; Tel Hâlid Kalesi'ni de fethetmiştir¹¹².

II. Joscelin'in esir düşmesinin ardından kontluğun topraklarının korunamayacağını gören Bizans İmparatoru Manuel, Kontes Beatrice'e şehirlerini kendisine satmayı teklif etmiştir. Beatrice, teklifi Çukurova'nın Bizans Valisi Thomas'ın getirdiği torbalar dolusu altın karşılığında Tel Bâşir, Râvendân, Sümeysat, Ayntâb, Dülük ve Birecik'i Bizans'a vermiş, sadece Fırat

¹⁰⁶ Süryani Mihael 1995, V, s. 202.

¹⁰⁷ İbn Vâsıl 1953, I, s. 124.

¹⁰⁸ İbnü'l-Esir 1963; s. 102-103; Kalânisi 1983, s. 481; İbn Vâsıl 1953, I, s. 123-124; İbnü'l-Adîm 1996, s. 334-335; Nüveyri 2004, XXVII, s. 111; Süryani Mihael 1995, V, s. 202; Tritton ve Gibb 1993, s. 301; William of Tyre 1943, II, s. 201; Stevenson 1907, s. 167; Runciman 2008, II, s. 208; A History of the Crusades, I, s. 517; Elisseff 1967, II, s. 452-453; Sallâbi 2014, s. 430; Tokuş, s. 226. İbn Kâdi Şühbe, II. Joscelin'in Türkmenlerden aldığı bir kadınla eğlenirken yakalandığını ve Nüreddin Mahmûd'un ona karşılık Türkmenlere on beş bin dinar ödediğini yazmıştır (İbn Kâdi Şühbe, vr.99-100). İbn Kâdi Şühbe'deki bilginin kaynağı olduğu anlaşılan ve bölge ile haberlerde isabet etmeyen Sıbt İbnü'l-Cevzî de Türkmenlerin II. Joscelin'i bir kadınla tuzağa düşürdüklerini yazmıştır (Sıbt İbnü'l-Cevzî 1978, VIII/I, s. 202). II. Joscelin'in gözlerine mil çekildiği sadece Anonim Süryani tarafından kaydedilmiştir (Tritton ve Gibb 1993, s. 301).

¹⁰⁹ İbn Vâsıl 1953, I, s. 123.

¹¹⁰ Abu'l-Farac 1950, II, s. 388.

¹¹¹ William of Tyre 1943, II, s. 201-202.

¹¹² Kalânisi 1983, s. 481 ve 483.

kıyısındaki Runkale'yi satmayıp Ermeni Katolikosuna bırakmıştır¹¹³. Antakya üzerinden Kudüs'e varmaya çalışan Beatrice, yanındaki Haçlılarla birlikte, engebeli arazilerde atlarıyla hızlı hareket etmeye alışmış Türkmenler tarafından Aynâtâb civarında yakalanmaya çalışılmışsa da yoluna devam edebilmiştir¹¹⁴.

Bir sonraki yılın ilkbaharında Nüreddîn Mahmûd ile Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mesud, Tel Bâşir'e Artukluların da yer aldığı bir akın düzenlemişlerdir. Akında elde edilen zaferle Antep ve Dülûk, Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mesud; Sümeysât ve Birecik, Mardin Artuklu emiri Temurtaş; Hısn-Mansur (Adıyaman) ve Bâbille, diğer Artuklu emiri Fahreddin Karaaslan; Râvendân, Nüreddîn Mahmûd tarafından teslim alınmıştır. Tel Bâşir, bir süre direnmişse de 25 Rebiülevvel 546/12 Temmuz 1151'de, Nüreddîn Mahmûd Dımaşk yakınlarında iken onun Menbic naibi Hasan el-Menbicî'ye teslim olmuştur. Beatrice, oğlu Joscelin ve kızı Agnes ile birlikte Kudüs'e yerleşmiştir¹¹⁵. Agnes'in Kudüs'teki faaliyetleri Kudüs Haçlı Krallığı'nı zayıflatmış ve Haçlıların Kudüs'ten çekilmesinde etkili olmuştur¹¹⁶.

2.2. Dımaşk Atabegliği'nin İnkırazı ve Türkmenler

Nüreddîn Mahmûd, Dımaşk'ı ilk kez 544/1150'de¹¹⁷; ikinci kez 546/1151'de kuşatmıştır. İlk kuşatmada Türkmenlerin yeri konusunda bir kayıt yokken İbnü'l-Kalânîsî'nin kaydına göre ikinci kuşatmada, Nüreddîn Mahmûd'un ordusu farklı taraflardan gelenler ve Türkmen boyları ile sayılmayacak kadar çoğalmıştır. Nüreddîn Mahmûd'un ordusunun çokluğu ve intizamı karşısında Dımaşk yönetiminin yardımına gelen Haçlılar savaştan kaçınmışlardır¹¹⁸.

Abbasî Halifesi'nin elçisi eş-Şerefü'l-Emîr Şemseddin Nâsuhü'l-İslam Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Ubeydullah el-Hüsyenî en-Nukayb, 543/1148'de Musul, Dımaşk yönetimleri ve bütün valilerle birlikte Türkmen boylarına da "*Müslümanlara yardım etmek ve müşriklere karşı cihada girmeleri*" çağrısında bulunmuştur¹¹⁹. Halifenin elçisinin Türkmen boylarına da çağrıda bulunması, Türkmenlerin gücü ile birlikte Suriye emirlerinden bağımsız hareket etmeleriyle de ilgili görülebilir. Muînüddin Üner, elçinin Dımaşk'tan ayrılmasından birkaç ay sonra 544/1149'da Havrân civarında bozgunculuk

¹¹³ William of Tyre 1943, II, s. 210-212.

¹¹⁴ Elisseeff 1967, II, s. 459-461.

¹¹⁵ Süryanî Mihael 1995, V, s. 205; İbnü'l-Ezrâk 1992, s. 91-92; Kalânîsî 1983, s. 489; William of Tyre 1943, II, s. 208-212; Runciman 2008, II, s. 275-276, Abu'l-Farac 1950, II, s. 388.

¹¹⁶ Turan 2017, s. 139-260.

¹¹⁷ Kalânîsî 1983, s. 478; Ebû Şâme 2002, I, s. 239.

¹¹⁸ Kalânîsî 1983, s. 486-488.

¹¹⁹ Kalânîsî 1983, s. 467-468.

yapan Haçlılara karşı Türkmenlerden büyük bir grubun desteğini alarak akına çıkmış ancak Haçlılarla anlaşma yolunu seçmiştir.¹²⁰ Türkmenler, Dımaşk Atabegliği'nin yaptığı bu anlaşmayı tanımamış; Dımaşk'a ulaşan haberlere göre Nüreddin Mahmûd'un desteğiyle Haçlılara yönelik akınlar düzenlemeye devam edip Dımaşk yönetimine yönelik saldırılarda bulunmuşlardır. 545 yılı ortalarında (1150 sonu), Mengü-Bars adındaki emirin başında bulunduğu bir grup Türkmen, Busra Valisi Serhâk ile de buluşmuş, Recep ayı sonlarında (Kasım 1150) bir grup Dımaşk askeri ile karşılaşmış onların komutanı Balnüvis el-Hacî'yi yaralamış; el-Hacî, Dımaşk yolunda ölmüştür. Dımaşk'ta Türkmenlerin Nüreddin Mahmûd tarafından buralara gönderildiği haberleri yayılmıştır.¹²¹ Bir sonraki yıl (546/1151) bir grup Türkmen, Banyas çevresine akın düzenlemiş, Haçlıların bir bölümünü kılıçtan geçirmiş, diğer bölümünü de esir almıştır. Dımaşk yönetimi, Haçlılarla kendi arasında anlaşmaya dayanarak askerlerini Türkmenlerin üzerine göndermiştir. Dımaşk askerleri, Türkmenlerin ganimet ve esirlerini onlardan geri alıp üç Türkmeni de esir olarak Dımaşk'a getirmişlerdir.¹²² Bu vakayla birlikte Türkmenlerle Dımaşk yönetimi arasındaki bağ tamamen kopmuştur. Bu durum, Nüreddin Mahmûd'un Suriye'de Türkmenlere söz geçirebilen tek emir olarak kalmasını sağlayarak onlar üzerindeki etkinliğini olumlu etkilemiş görünmektedir.

Haçlıların Fâtımîlerin elinde kalan son Filistin şehri Askalân'ın üzerine vardığı bu süreçte, Üsâme b. Münkız, Mısır Fâtımî yönetimi tarafından Askalân çevresinde Haçlılara karşı faaliyette bulunmak üzere görevlendirilmiştir.¹²³ Üsâme'nin hatıratındaki ifadelerine göre Mısır Fâtımî Veziri el-Âdil İbnü's-Sellâr, kendisine bir miktar para ve değerli hediyeler vermiş, Nüreddin Mahmûd'a gidip ondan Askalân'a saldırmak isteyen Haçlıları savmasını istemiştir. Mısır Veziri, Üsâme'ye, Nüreddin Mahmûd'un bunu kabul etmemesi durumunda yanındaki para ile asker toplayıp Askalân için tedbir almasını emretmiş, ancak Nüreddin Mahmûd, talebi olumlu karşılamış; Üsâme'nin yanına Yârûkî Türkmenlerinin beyi Aynüddeve el-Yârûkî'yi vermiştir. Üsâme, kardeşi Ebû'l-Hasan Ali'yi de yanına alarak bir hafta içinde 860 asker toplayıp Askalân'a doğru yola çıkmıştır.¹²⁴ Bu birlikler, Haçlılara ağır kayıplar

¹²⁰ Kalânîsî 1983, s. 471-472; Elisseeff 1967, II, s. 430-431.

¹²¹ Kalânîsî 1983, s. 482-484.

¹²² Kalânîsî 1983, s. 491, Elisseeff 1967, II, s. 471-472.

¹²³ Runciman 2008, II, s. 283.

¹²⁴ İbn Münkız 1886, s. 7, 10-11.

vermişlerse de İbnü's-Sellâr, Üsâme'yi Mısır'a çağırdığından savaş sürdürülememiştir¹²⁵.

Mısır yönetimi Askalân'ı savunmakta yetersiz kalınca Nüreddîn Mahmûd, şehrin yardımına gitmek için 548/1153'te Türkmenlerin büyük gruplar halinde katıldığı, kendi komutasında bir ordu hazırlamıştır. Ne var ki ordu Banyas civarında iken Dımaşk Atabegi Mücirüddin Abak'ın Haçlılara karşı savaşmakta isteksizliği yüzünden dağılmıştır¹²⁶. Bunun üzerine Nüreddîn Mahmûd, Haçlılara karşı savaşmaya yanaşmayan ve Türkmen desteğini tamamen yitirdiği görünen Dımaşk Atabegliği'ne son vermeye karar vermiş; 549/1154'te şehri kuşatarak Dımaşk'ı almıştır¹²⁷.

Nüreddîn Mahmûd, Dımaşk'ı aldıktan sonra Dımaşk Atabegliği'nin Haçlılarla yaptığı saldırmazlık anlaşmasını bir süre sürdürmüştür¹²⁸. Ama bu anlaşmadan yararlanan büyük bir Türkmen grubu, 551/1157'de sürülerini Banyas Kalesi yakınlarındaki Şuara bölgesinde otlatırken Kudüs Kralı III. Baudouin'in saldırısına uğramışlardır. Haçlılar, Türkmenlerin sürülerini almış, anlaşmanın verdiği sükûnet içinde yaşayan çok sayıda Türkmeni de esir almışlardır¹²⁹. Nüreddîn Mahmûd, bu saldırıdan dolayı Kudüs Haçlıları ile anlaşmasını bozmuş, Suriye depremlerle sarsıldığı hâlde Kudüs Haçlılarına savaş ilan etmiştir. Türkler, Araplar ve Şîrkûh'un komutasındaki Türkmenlerin Haçlılara yönelik akınları ile Nüreddîn Mahmûd, Dımaşk'ın alınmasından sonra

¹²⁵ İbn Münkız 1886, s. 12-13; İbnü'l-Kalânîsi, 10 Muharrem 547/17 Nisan 1152'de Askalânlıların çevredeki Haçlılara saldırıp onlara ağır kayıplar verdiklerini yazmış ama Üsâme ve onunla birlikte giden askerlerden söz etmemiştir (Kalânîsi 1983, s. 493).

¹²⁶ Kalânîsi 1983, s. 495-496; William of Tyre, Mardin Artuklu emiri Timurtaş'ın (Hiaroquin diye geçer) komutasında büyük bir Türkmen grubunun Kudüs yakınlarına kadar geldiğini, Dımaşk yönetiminin bunlara yardım etmediğini, Haçlıların ise onları yenince moral bulup Askalân'a saldırma kararını aldıklarını da yazmıştır (William of Tyre 1943, II, s. 215-218). İslam kaynaklarında yer almayan bu esrarengiz olayı, Runciman da kaydetmiş (Runciman 2008, II, s. 283); Stevenson tarafından ise Askalân'ın Haçlılar tarafından alınmasının sebebi olarak görülmüştür (Stevenson 1907, s. 171). 549/1154'te vefat eden Timurtaş'ın Türkmenler arasındaki değeri bilinmekle birlikte (Kalânîsi 1983, s. 507) onun Mardin'den çıkıp Suriye'nin güneyindeki Türkmenlerle buluşup Kudüs'e ulaşma yolunun açıklanmaması, olayın doğruluğunu kuşkulu duruma düşürmektedir. Böyle bir olay söz konusu ise muhtemelen, buradaki Timurtaş, Türkmenler arasından başka bir Timurtaş'tır; William'ın eserini İngilizce olarak yayına hazırlayan Emily Atwater Babcock ve A. C. Krey, William'ın sözünü ettiği kişinin Yârûk olma ihtimalinin bulunduğunu not etmişlerdir (William of Tyre 1943, II, s. 215, dipnot 36). Bu bölgede Artuklular'dan Birecik hâkimi Şahâbeddîn Mahmud b. İlyâs b. İlgâzî'nin Haçlılara karşı olan bir faaliyeti, söz konusu vakadan çok sonra, 564/1169'da 200 atlı ile birlikte, Nüreddîn Mahmûd'un Haçlılara yönelik faaliyetleri içinde gerçekleşmiştir (İbnü'l-Esir 1963, s. 145-146).

¹²⁷ Kalânîsi 1983, s. 503-505.

¹²⁸ Kalânîsi 1983, s. 509, 516; Zehebî 1990, XXXVIII, s. 7; Stevenson 1907, s. 174.

¹²⁹ Kalânîsi 1983, s. 517; William of Tyre 1943, II, s. 255-256; Runciman 2008, II, s. 286-287.

Haçlılara karşı ilk zaferini elde etmiştir. İbnü'l-Kalânîsi, Şîrkûh'un komutasındaki Türkmenlerin savaştaki durumunu “*Haçlılar kaçmış, Türkmenler de yakaladıklarını esir almışlardı*” sözleriyle aktarmıştır. Bu zafer, Dımaşk halkının Nüreddîn Mahmûd'a duyduğu güveni daha da artırmış, onun Dımaşk'taki konumunu muhkemleştirmiştir¹³⁰.

Dımaşk'ın alınmasından sonra Nüreddîn Mahmûd'un hazır olmadığı durumlarda, akınlarda Halep çevresindeki Türkmenlere Nüreddîn Mahmûd'un Halep naibi Mecdüddin Ebû Bekir İbnü'd-Dâye komuta etmiştir. Dımaşk yöresindeki Türkmenlere ise Esedüddin Şîrkûh komutasında akınlara katılmışlardır. Şîrkûh, 553/1158'de komutasındaki Türkmenlerle birlikte Sayda civarında bir grup Haçlı atlısına tuzak kurmuştur. Bu tuzakta Haçlıların çoğu öldürülürken bir kısmı da esir alınmıştır. Esir alınanlar arasında Müslümanlarla Haçlılar arasında sıklıkla el değiştiren, muhkem Hârim Kalesi'nin hâkiminin babası da vardır¹³¹. Aynı yıl Bizans İmparatoru Manuel'in Antakya taraflarındaki faaliyetleri içinde Halep yöresine ulaşan bazı Haçlı ve Bizans kuvvetleri, Türkmenler tarafından imha edilmiştir. Bunun üzerine İbnü'd-Dâye, etraftaki emirleri Bizans faaliyetleri konusunda uyarılmış ve onlardan cihada hazır olmalarını istemiştir¹³².

2.3. Türkmenler ve Mısır Fâtımî Devleti'nin İnkırazı

Nüreddîn Mahmûd, 559/1164'ten itibaren Fâtımîlerin idaresindeki Mısır'ın siyasetine müdahil olmuş; Mısır'a üç kez asker göndermiştir. Mısır seferlerinde Nüreddîn Mahmûd'un askerlerine Esedüddin Şîrkûh komuta etmiştir.

Türkmenlerin Şîrkûh'un ilk Mısır seferindeki (559/1164) yeri hakkında bir kayıt yoktur. Onun ikinci Mısır seferinde (562/1167) ise bazı Türkmenlerin Mısır Fâtımî veziri Şâver'le iletişime geçmesi, Şîrkûh'un ele geçirdiği İskenderiye'yi bırakıp Mısır'ı terk etmesinin nedenleri arasındadır¹³³. Şîrkûh'un Türkmenlerle problem yaşamasıyla, İskenderiye kazanımına rağmen seferi amacına ulaştırmadan bitirmesi Türkmenlerin onun askerleri içinde kayda değer bir ağırlığa sahip olduğuna işaret etmektedir. Şîrkûh'un üçüncü Mısır seferine (564/1169) gelince bu seferde, Türkmenlerin ağırlığı kaynaklarda açıktır. İbnü'l-Esîr'in kaydına dayanan aktarıma göre Nüreddîn Mahmûd, bu sefer için

¹³⁰ Kalânîsi 1983, s. 518-520.

¹³¹ Kalânîsi 1983, s. 537; William of Tyre, vakanın ayrıntılarını ve neticesini vermemiş, sadece Nüreddîn Mahmûd'un “*cesur ve gururlu*” Şîrkûh'u burada Hıristiyanlara karşı sefere çıkardığını yazmıştır (William of Tyre 1943, II, s. 272-273).

¹³² Kalânîsi 1983, s. 540-541.

¹³³ İbnü'l-Esîr 1963, s. 134; Ebû Şâme 2002, II, s. 9; İbn Vâsıl 1953, II, s. 151; İbn Haldûn 2000, V, s. 328-329; Lyons ve Jackson 2006, s. 27.

Şîrkûh'a iki bin asker vermiştir. Bu iki bin kişilik birliğe altı bin de Türkmen katılmıştır¹³⁴. Sayı ifade etmeyen Kâtip İmâd'a dayanan kayda göre ise Nûreddîn Mahmûd ile Şîrkûh üçüncü Mısır seferi için Halep'te buluştuktan sonra Şîrkûh, Türkmenleri toplamak için işe koyulmuştur¹³⁵. Şîrkûh, kendi sahasında bulunan Dımaşk Türkmenlerinin yanında, Urfa ve Fırat çevresindeki Türkmenlere de kendisine katılma çağrısında bulunmuştur¹³⁶. Sefere katılan Türkmenler arasında Zengî tarafından Halep'e yerleştirilen Yıvalar Türkmenlerinin beyi, Nûreddîn Mahmûd'un has emirlerinden Aynüdevle el-Yârûkî ve kardeşi Emîr Bahaüdevle el-Yârûkî¹³⁷ de vardır¹³⁸. Yârûkî, Şîrkûh'un ordusu içinde en büyük topluluğa sahiptir¹³⁹; bundan dolayı Mısır'daki konumunu Şîrkûh'un ölümünden (564/1169) sonra onun vezaret makamına talip olacak kadar güçlü görmüştür. Yârûkî, talebinde ısrar etmiş, diğer emirlerin desteğini alamayınca Mısır'ı terk etmiştir¹⁴⁰. Yârûkî, talebi ve talebindeki ısrarı, başka unsurların da içinde yer aldığı¹⁴¹ orduda Türkmenlerin ağırlığını teyit etmektedir. Bununla birlikte Yârûkî, Mısır'da bulunan bütün Türkmenlerin başı değildir. Kendisi Mısır'ı terk ettikten sonra da Mısır'da Türkmenler kalmıştır. 564/1169'da Selâhaddîn-i Eyyûbî'ye karşı isyan eden Mısırlıların ve Sûdanîlerin lideri Mi'teminü'l-Hilâfe'nin Haçlılara gönderdiği mektubu taşıyan kişiyi yakalatan, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin istihbaratında görev üstlenen bir Türkmendir. İsyân, bu mektubun yakalanmasıyla haber alınmış, kanıtlanmış ve isyana kalkışanlar cezalandırılmıştır¹⁴². Son Fâtımî Halifesi el-Âdid, Yârûkî'nin ayrılmasından sonra Türklerin Mısır'daki varlığından şikâyet etmiş; Nûreddîn Mahmûd'dan Türkleri Mısır'dan çekmesini istemiştir.

¹³⁴ İbnü'l-Esîr 1963, s. 139, 141; Ebû Şâme 2002, II, s. 34; İbn Vâsıl 1953, II, s. 158; Kök 1991, s. 129; İbn Kâdi Şühbe, Şîrkûh'un Türkmenlerden ve başka unsurlardan asker topladığını, askerlerinin sayısının yedi bin olduğunu aktarıldığını yazmıştır (İbn Kâdi Şühbe, vr.125-126). İbn Kesîr ise "Nûreddîn Mahmûd, (Şîrkûh'a verdiği mal ve askerlere) altı bin Türkmen ekledi" demiştir (İbn Kesîr 2006, XII, s. 228).

¹³⁵ Bündârî 1979, s. 39-40; Ebû Şâme 2002, II, s. 34.

¹³⁶ İbnü'l-Ezrâk 1992, s. 154.

¹³⁷ Makrizî 1996, III, s. 308.

¹³⁸ İbnü'l-Esîr 1963, s. 139; İbnü'l-Esîr, X, s. 14; Ebû Şâme 2002, II, s. 35; İbn Vâsıl 1953, II, s. 160; İbn Kâdi Şühbe, vr.128; İbn Haldûn 2000, V, s. 330. Kâtip İmâd, Aynüdevle'nin adını Aynüdevle b. Kohat olarak vermiştir (Bündârî 1979, s. 40). Makrizî ise Aynüdevle'nin adını hatalı bir yazımla Abdüdevle olarak yazmıştır (Makrizî 1997, III, s. 308).

¹³⁹ İbnü'l-Esîr 1963, s. 142; Ebû Şâme 2002, II, s. 49; İbn Vâsıl 1953, II, s. 170; İbn Kâdi Şühbe, vr.129.

¹⁴⁰ İbnü'l-Esîr 1963, s. 141-142; İbnü'l-Esîr, X, s. 14; Ebû Şâme 2002, II, s. 34; İbn Vâsıl 1953, II, s. 170; Ebi'l-Fidâ, 1997, II, s. 123; İbn Kâdi Şühbe, vr.129; Nüveyrî 2004, XXVIII, s. 238; İbn Haldûn 2000, V, s. 330.

¹⁴¹ İbnü'l-Esîr 1963, s. 141; İbn Kâdi Şühbe, vr.125.

¹⁴² Bündârî 1979, s. 43; Ebû Şâme 2002, II, s. 86-88.

Nüreddîn Mahmûd, bu talebe verdiği cevapta Türkleri övmüş, “Haçlıların mızrakları ancak Türklerin okları ile savılır. Haçlılar ancak onlardan korkar. Onlar olmazsa Haçlıların Mısır'ı ele geçirme umutları artar, Mısır'da emniyet onlarla sağlanır. Umulur ki Allah Kudüs'ün fethini kendisinin sayılmaz nimetlerine ek olarak kolaylaştırır.” sözleriyle onun talebini reddetmiştir¹⁴³.

Sonuç

Nüreddîn Mahmûd Zengî, Halep emiri olduğunda Suriye'deki Türkmen varlığının üzerinden yaklaşık 90 yıl geçmiştir. Suriye'de önce Halep ve çevresine yerleşen (456/1064) Türkmenler, buradan güneye yönelmiş ve Filistin'in güneyine kadar yayılmışlardır. Suriye ve Filistin'deki Türkmen varlığı, Suriye Selçuklu Sultanı Tutuş'un faaliyetlerinden olumsuz etkilenmiş ancak Haçlıların istilasının oluşturduğu savaşçı gereksinimi Suriye'yi Türkmenler açısından yeniden hareketlendirmiştir. Başta uç bölgeler olmak üzere Türkmenler, Haçlılara karşı mücadelenin en önemli unsurlarından biri olmuşlardır.

Artukoğlu Necmeddin İlgâzî'nin Halep hâkimiyetiyle Halep, bir Türkmen şehri hâline gelmiştir. Halep'teki Türkmenlerin bir bölümü, Necmeddin İlgâzî'den sonra Güneydoğu Anadolu'ya çekilmişse de Nüreddîn Mahmûd'un babası İmâdüddin Zengî, Halep'e Irak'tan Türkmen boyları yerleştirmiş, buradaki Türkmen nüfusunu artırmıştır.

Nüreddîn Mahmûd, emirliğinin henüz başlangıcında Suriye ve Güneydoğu Anadolu Türkmenlerinin desteğini kazanmıştır. Türkmen boylarının askerî yeteneğinden başarıyla yararlanan Nüreddîn Mahmûd, Urfa'nın ikinci kez Haçlı istilasına uğramasını onların desteğiyle engellemiş; II. Haçlı Seferi'ne Türkmen boyları ile birlikte karşı koymuştur. Babasının zayıflattığı Urfa Haçlı Kontluğu, onun Türkmen boylarından aldığı destekle ortadan kalkmıştır.

Nüreddîn Mahmûd'un devrinin ilk yıllarında Suriye Türkmenlerinin bir bölümü, zaman zaman Dımaşk Atabegliği'ne bağlı olarak Haçlılara karşı savaşmıştır. Ama Nüreddîn Mahmûd'un Haçlılarla mücadelede öne çıkıp hâkimiyet alanını genişletmesi ve Dımaşk Atabegliği'nin Haçlılarla saldırmazlık sürecine girmesiyle Suriye Türkmenlerinin bilinen unsurları Nüreddîn Mahmûd'a bağlanmıştır.

Suriye'nin en önemli şehri ve Dımaşk Atabegliği'nin başkenti Dımaşk'ı almasında ve elinde tutmasında Suriye'deki Türkmen boyları, Nüreddîn Mahmûd'un yanında yer almışlardır. Nüreddîn Mahmûd, başarılarının en önemli halkasını teşkil eden Mısır'a müdahalesinde de Türkmenlerden

¹⁴³ Bündârî 1979, s. 45-46; Ebû Şâme 2002, II, s. 94; Aynî 2010, I, s. 62; Kök 1991, s. 124.

yararlanmıştır. Esedüddin Şîrkûh'un ikinci Mısır seferinde Türkmenler önemli bir ağırlığa sahip iken onun Mısır'ı fethettiği üçüncü seferinde askerlerinin büyük çoğunluğu Türkmenlerden oluşmuştur. Mısır, Türkmenlerin katkısıyla fethedilebilmiş; fetih sonrasında da iç isyanlara ve saldırılara karşı onların desteğiyle korunabilmiştir.

KAYNAKLAR

- Abu'l-Farac 1950 Gregory Abu'l-Farac (Bar Hebraus), *Abu'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara.
- Alptekin 1985 Coşkun Alptekin, *Dimaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*, İstanbul.
- Alptekin 1978 Coşkun Alptekin, *The Reign of Zangi (521-541/1127-1146)*, Erzurum.
- Altan 2003 Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, Ankara.
- Aynî 2010 Bedreddin Mahmûd, *İkdü'l-cümân ('Asrû'l-Eyyûbî)*, thk. Mahmûd Rızık Mahmûd, Kahire.
- Azîmî 1984 Muhammed b. Ali el-Halebî el-Azîmî, *Târîhu Haleb*, thk. İbrahim Zarûr, Dimaşk.
- A History of the Crusades*
A History of the Crusades (The First Hundred Years), (Genel Editör: Kenneth M. Setton Meyer, Editor: Baldwin, M. W.), Milwaukee, London 1969.
- Banguoğlu 1959 Tahsin Banguoğlu, "Oğuzlar ve Oğuzeli Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Kaşgari'den Notlar: II, s. 1-26.
- Bündârî 1979 el-Feth b. Alî el-Bündârî, *Sene'l-Berki's-Şâmî*, thk. Fethiye en-Nebravî, Kahire.
- Cahen 1940 Claude Cahen, *La Syrie du Nord-à l'époque des croisades et la principauté franque d'Antioche*, Paul Geuthner 12, Rue Vavin-Paris VI.
- Cahen 2000 Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul.
- Dağ 2006 Ahmet Emin Dağ, *Halep Türkmenleri (1918-2008)*, İstanbul.
- Demirkent 1994 Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, Ankara.
- Ebî'l-Fidâ 1997 İmâdüddîn Ebî'l-Fidâ, *Târîhü'l-Ebî'l-Fidâ el-muhteser fî ahbâri'l-beşer*, thk. Mahmûd Deyyûb, Beyrut.
- Ebû Şâme 2002 Ebû Şâm Şihâbüddîn Abdurrahmân el-Makdisî, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî ahbâri'd-devleteyn en-Nürîyye ve's-Salâhîyye*, thk. İbrahim Şemseddîn, Beyrut.
- Elisseeff 1967 Nikita Elisseeff, *Nur Ad-Din Un Grand Prince Musulman De Syrie Au Tepms Croisades (511-569 H./1118-1174)*, Damas.
- Gelekçi 2004 Cahit Gelekçi, "Türk Kültüründe Oğuz-Türkmen-Yörük Kavramları", *Türkiyat Araştırmaları*, Yıl: 1, Sayı: 1, s. 9-18.
- Halaçoğlu 1988 Yusuf Halaçoğlu, "Adıyaman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, I, s. 377-379.
- İbnü'l-Adîm 1996 Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb*, thk. Halîl el-Mansûr, Beyrut.

- İbnu'l-Cevzî 2011 Sıbt İbnu'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târihi'l-Âyân'da Selçuklular*, çev. Ali Sevim, Ankara.
- İbnu'l-Cevzî 1978 *Mir'âtü'z-zamân fî târihi'l-âyân*, thk. Müsfir b. Sâlim b. Arıc el-Gâmidî, VIII/I, Mekke.
- İbnu'l-Esîr 1963 İzzeddîn İbnu'l-Esîr, *et-Târihu'l-bâhir fi'd-devleti'l-Atâbekîyye bi'l-Mevsûl*, thk. Abdülkadir Ahmed Tuleymât, Bağdat.
- İbnu'l-Esîr 1978 İzzeddîn İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Beyrut.
- İbnu'l-Ezrâk 1992 İbnu'l-Ezrâk Ahmed b. Yusuf b. Ali, *Meyyâfarikin ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, çev. Ahmet Savran, Erzurum.
- İbn Haldûn 2000 Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn-kitâbu'l-iber ve Dîvânul-mubtede' ve'l-haber*, thk. Halil Şuhade, Beyrut.
- İbn Hallikân 1978 Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân*, thk. İhsan Abbas, Beyrut.
- İbn Kâdî Şühbe İbn Kâdî Şühbe, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, İstanbul Nurosmaniye Kütüphanesi, Yeni Kayıt: 2906, Eski Kayıt: 3410.
- İbn Kesîr 2006 Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Ahmed Cad, Kahire.
- İbn Münkız 1886 Üsâme İbn Münkız, *Kitâbü'l-i'tibâr li-İbn Münkız*, Tashih: Hartwig Derenbourg, Paris.
- İbn Şeddâd 1994 Bahâeddîn İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-sultânîyye*, thk. Cemâleddîn eş-Şeyyâl, Kahire.
- İbn Vâsıl 1953 Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürüb fî ahbâri Benî Eyyüb*, thk. Cemâleddîn eş-Şeyyal, Kahire.
- Kafesoğlu 2002 İbrahim Kafesoğlu, “*Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti*”, *Türkler Ansiklopedisi*, IV, s. 1001-1008.
- Kalânisi 1983 İbnu'l-Kalânisi Ebû Ya'lâ Hamza b. Esed b. Ali b. Muhammed et-Temîmî, *Târihu Dımaşk*, thk. Süheyl Zekkâr, Dımaşk.
- Lyons ve Jackson 2006 Malcolm Cameron Lyons ve D.E.P.Jackson, *Selahaddin Kutsal Savaşın Politikaları*, İstanbul.
- Kesik 2003 Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, Ankara.
- Kök 1991 Bahattin Kök, *Nureddin Mahmud bin Zengî ve İslam Kurumları Tarihindeki Yeri*, İstanbul.
- Kök 2007 Bahattin Kök, “*Nüreddin Zengî, Mahmud*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXIII, s. 259-262.
- Makrîzî 1997 Muhammed el-Makrîzî, *es-Sulûk li-Ma'rifeti Duvel el-Mulûk*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Beyrut.

- Nüveyrî 2004 Şehâbeddîn Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyri, *Nihâyetü'l-ereb fî fînûni'l-edeb*, thk. Necip Mustafa Fevvaz, Hikmet Keşli Fevvaz, Beyrut.
- Runciman 2008 Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara.
- Sallâbî 2014 Ali Muhammed Sallâbî, *Zengîler Dönemi*, çev. Turgut Akyüz, İstanbul.
- Sevim 1979 Ali Sevim, “Kuzey-Suriye’de Görülen İlk Türk Emîri Han-Oğlu Harûn”, TTK Belleten, XLIII/170 (1979), s. 365-380.
- Sevim 1996 Ali Sevim, “Nâvekiyye Türkmenleri Sorunu”, Erdem-Atatürk Kültür Merkezi Dergisi-Aydın Sayılı Özel Sayısı II, IX/XXVI, s. 789-792.
- Sevim 1990 Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları-Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, Ankara.
- Sevim 1997 Ali Sevim, “Hârûn b. Han”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XVI, s. 258.
- Stevenson 1907 W. B. Stevenson, *The Crusaders in The East*, Cambridge.
- Sümer 1972 Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)-Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, Ankara.
- Sümer 2012 Faruk Sümer, “Türkmenler”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XLI, s. 607-611.
- Süryanî Mihael 1995 Süryanî Mihael, *Süryanî Mihael Vekâyi-nâmesi*, çev. Süheyl Zekkâr, *el-Mevsu’atü'l-şâmile fi’t-târîhi'l-hurûbi’s-selîbiyye* içinde, V, Süryanî Mihael Bölümü: s. 87-309, Dımaşk.
- Şahin 2015 Haşim Şahin, *Orta Zamanın Türkleri Orta Çağ İslâm ve Türk Tarihine Dair Yazılar*, İstanbul.
- Şeşen 2000 Ramazan Şeşen, *Salahâddin Eyyûbî ve Devri*, İstanbul.
- Tokuş 2010 Muhammed Süheyl Tokuş, *Târîhu Zengîyyîn fî Musul ve bilâdi’ş-Şâm*, Lübnan.
- Tritton ve Gibb 1993 A. S. Tritton ve H. A. R. Gibb, *The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicler*, Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, No. 1 (Jan., 1933), s. 69-101.
- Turan 2017 Abdulkadir Turan, “Nüreddin Mahmûd Zengi’nin Faaliyetleri İle Dul Kalan Haçlı Kadınlarının Haçlılar Açısından Yol Açtığı Sorunlar”, Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl: 3, III/I, Bahar 2017, s. 139-260.
- Turan 2009 Osman Turan, *Selçuklular Târîhi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul.
- Urfalı Meteos 1962 Urfalı Meteos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, Notlar: Edouard Dulaurier, M. Halil Yinanç, Ankara.

- William of Tyre 1943 William Archbishop of Tyre, *A History of Deed Beyond The Sea*, İngilizceye çeviren ve açıklamaları ekleyen: Emily Atwater Babcock, New York.
- Yâkût 1977 Yâkût el-Hamevî, *Mucemü'l-büldân*, Beyrut.
- Zekkâr 1995 Süheyl Zekkâr, *el-Mevsu'atü'l-şâmile fi't-târîhi'l-hurûbi's-selîbiyye*, I, Dımaşk.
- Zehebî 1990 Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez- Zehebî et-Türkmânî, *Târîhu'l-İslam ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lam*, thk. Ömer Abdusselam Tedmurî, Beyrut.

SUMMARY

Nur ad-Din Mahmoud Zangi (1118-1174), dominated Aleppo, after the death of his father (1146) Imad ad-Din Zangi the Atabeg of Mosul. He, ended Earldom of Edessa, Atabegdom of Damascus, fortress-states in Syria and the Fatimid Dynasty. After capturing lands of these states, he dominated over a broad area throughout from Hamedan of Iran to Liby and from Southeastern Anatolia to Yemen.

He reached these achievements with the support of Syrian and Southeast Anatolian Turkomans. According to the Aleppo historian Ibn Al-Adim, the first Turkoman entity in Aleppo started in 1064 by the arrival of a thousand horsemen in the leadership of a Turkish Beg, Haroun b. Han.

The first Turkomans who arrived in Aleppo in big numbers were the Navekiyya Turkomans who came to Syria in 1070. They made Ramla their capital and founded a Turkoman Chiefdom subordinate to the Great Seljuk Sultanate. After the arrival of Sultan Tutush to Syria in 1077, the chiefdom became a Melikdom of the Syrian Seljuks.

Tutush took a hard line with the Turkoman begs, so the Turkomans in Palestine and Syria were affected negatively and some left the area in that period. The Turkomans regained importance along with the fronting of the Crusaders in 1098.

They were brought from Iraq and placed in Syria against the settlements of the Crusaders in the Levantine. Attached to the Mosul and Damascus Atabegs of the Seljuk Sultanate, they performed as border guards. With the domination of Najm ad-Din Ilghazi of Artuqids (d. 1122) in 1117, Aleppo became a Turkoman city and an important military base for the war against the Crusaders.

In 1125, the Mosul governor of Iraqi Seljuks, Aksungur Al-Porsuki (d. 1126), captured Aleppo, so some of the Turkomans in Aleppo drew away to the Southeast Anatolia. When Imad ad-Din Zangi captured Aleppo in 1128, the Turkomans in the Southeast Anatolia were obedient to the Artuqids; they took sides with the Artuqids against Zangi. The Turkomans in Syria maintained their relations with the Damascus Atabegdom. Zangi mended his relationship with Turkomans and enhanced the Turkoman entity in Aleppo and placed the Eyvaniyya Turkomans in Iraq to Aleppo with their ruler, Emir Yaruk, so the demography of Aleppo changed again in favor of Turkomans. He conquered the city of Edessa with the support of the Turkomans (1144) and gained a victory by their support. After his killing in 1146, his eldest son Saif ad-Din Ghazi became the Atabeg of Mosul and his second son Nur ad-Din Mahmoud dominated Aleppo.

Nur ad-Din, gained the support of the Turkomans on the first days of his emirate. When Joscelin II tried to capture Edessa, he called up the Turkomans, and saved Edessa from a second Crusaders occupation with the support of ten thousand of Turkomans. He took sides with the Damascus Atabegdom against Second Crusaders attempt to invade Damascus. Then he struggled against the Prince of Antioch, and after the joining of the Turkomans to his army, he launched a raid to Antioch and surroundings with six

thousand horsemen in 1149. He defeated the army of Antioch and the Prince of Antioch was killed in that raid.

Joscelin II was held captive by the Turkomans in 1150 and he was delivered to Nur ad-Din. Nur ad-Din, aimed the unity of Damascus, so he blockaded Damascus first in 1150 and secondly in 1151. According to the records of Ibn Al-Kalanisi, his army increased in number with the attendance of the Turkomans. He conquered Damascus in the third blockade in 1154, so he became the biggest power of Syria and bound the all Syrian Turkomans to himself. He got involved the politics of Egypt upon the conflicts in the Fatimid Dynasty from 1164 and sent troops to Egypt three times. Asad al-Din Shirkuh was in command of his army in these campaigns.

There is no record about the attendance of the Turkomans to the first campaign (1164) of Shirkuh but they had such an important entity at the second campaign (1167) that they affected its outcome.

The Turkomans were the biggest power in his third campaign (1169). According to Ibn Al-Esir, two thousand troops were given to Shirkuh by Nur ad-Din, and six thousand Turkomans that were collected by Shirkuh attended them. Shirkuh controlled Egypt in this campaign, shortly afterwards he died, and his nephew Saladin replaced him. Because of this change, some Turkomans returned to Syria and the rest, stayed with Saladin who was the Nur ad-Din's regent in Egypt.

In this article, prepared by literature review method, the Turkoman presence in Syria for centuries XI and XII and the contribution of Turkomans to the success of Nur ad-Din Mahmud Zangi is examined.